

דוד אלעזר כמצביא המלחמה

מחבר: אורי בר-יוסף

מקור: "יסודות", גיליון 5 | 50 שנים למלחמת יום הכיפורים

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: יוגב אלבז, יניב פרידמן

שנת הוצאה: 2023

תקציר

הימים הראשונים של מלחמת יום הכיפורים העמידו בפני הרמטכ"ל דוד אלעזר את האתגר הפיקודי הקשה ביותר שעמד בו מפקד בכיר מאז הקמת המדינה. האתגר היה תוצר של רמת חיכוך חסרת תקדים, פרי ההפתעה שהוציאה את צה"ל מאיזון, ערפל הקרב הסמיך וקצב אירועים אינטנסיבי, ועליה נוספו תחושת האחריות הכבדה לגורל המדינה ותפקודו הלקוי של שר הביטחון, שהותיר את אלעזר בודד בצמרת מקבלי ההחלטות. מאמר זה בוחן את ההחלטות המרכזיות שקיבל הרמטכ"ל בין 5 באוקטובר למוצאי 9 באוקטובר 1973 ומגיע למסקנה כי, למרות התנאים הקשים, כולן היו נכונות או סבירות, וכי יש לזקוף לזכות אלעזר חלק נכבד מתהליך התאוששותו המרשים של צה"ל במלחמה.

דוד אלעזר כמצביא המלחמה

אורי בר־יוסף¹

מבוא

מצביאות (Generalship) היא מושג חמקמק, והקו העובר בין מפקד בכיר, מפקד עליון ומצביא הוא מעורפל.² מאמר זה מאמץ את גישתה של ברברה טוכמן הרואה את המנהיג הצבאי, או המצביא, כמי שיש לו "את הכוח לקבוע בפרק זמן קצר מאד את חייהם ומותם של אלפים ולעיתים אף את גורלן של אומות".³ מכאן גם נובעת הנחת היסוד של מאמר זה: ההיסטוריה הצבאית של מדינת ישראל רצופה בדמויותיהם של מפקדים בולטים. בתולדות צה"ל רשומים 22 רמטכ"לים⁴ שכבר סיימו את תפקידם, אבל עד היום היה לצבא ישראל רק מצביא מלחמה אחד – דוד אלעזר במלחמת יום הכיפורים.

1 אורי בר־יוסף, פרופסור אמריטוס, אוניברסיטת חיפה, פרסם מאמרים רבים בכתבי עת מדעיים בתחומי המודיעין, הביטחון הלאומי והסכסוך הישראלי-ערבי, ותשעה ספרים. ארבעה מספריו עוסקים במלחמת יום הכיפורים: **הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה** (2001); **המלאך: אשרף מרואן, המוסד ומלחמת יום הכיפורים** (2011); **מלחמה משלו: חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים** (2021); **התאוששות: צה"ל במבחן מלחמת יום הכיפורים** (2023).

2 ג'ון קיגן, **מסכת הפיקוד: מהותה של מנהיגות צבאית**, דביר, 1993, עמ' 11-12.

3 ברברה וו' טוכמן, "מצביאות", **בין הקטבים** 33, אוגוסט 2021, עמ' 74.

4 רשמית, על פי חוק יסוד הצבא (1976), צה"ל הוא צבא המדינה וככזה הוא נתון למרות הממשלה, אבל גם חוק זה קובע בסעיף 3 (א) כי "הדרג הפיקודי העליון בצבא הוא ראש המטה הכללי".

כדי להסביר ולחדד גישה זו, הנה המקרים הבולטים של מי שעשויים להיות זכאים לתואר - מפקדים ורמטכ"לים מרכזיים שתרמו תרומה חשובה לעיצוב ההיסטוריה הישראלית אך בניגוד לדוד אלעזר הם אינם זכאים, לדעתי, לתואר מצביא המלחמה.

יגאל אלון היה לא רק מפקד הפלמ"ח אלא גם המפקד החשוב ביותר במהלך מלחמת העצמאות, ולעיתים הוא אף מוגדר גדול המצביאים בתולדות המדינה.⁵ אבל גם במלחמה הזו, הקשה בתולדות ישראל, הוא לא היה מפקד כל הצבא ולא קיבל הכרעות ברמה האסטרטגית הגבוהה ביותר. בכל שלב במלחמה אלון פיקד על חזית אחת בלבד, תחת רמטכ"ל שהיה חולה (יעקב דורי) וממלא מקומו, ראש אגף המבצעים יגאל ידן, וההחלטות ברמה העליונה לא היו שלו. לכן, ולמרות כושר הפיקוד והישגיו המרשימים במלחמה, הוא לא היה מצביא המלחמה ב-1948.

משה דיין, הרמטכ"ל הרביעי של צה"ל, החזיר רוח לחימה חדשה והיה היוזם העיקרי של מלחמת סיני ומי שהתווה את התוכנית שאפשרה את שיתוף הפעולה עם בריטניה וצרפת במהלכה; אבל את ניהול המלחמה בפועל הוא השאיר לראש אג"ם, מאיר עמית, ולאורך רוב המלחמה, כולל בשלביה הקריטיים ביותר, הוא שהה עם הכוחות בחזית אך לא ניהל את הקרבות עצמם. במובן זה הוא בוודאי לא היה מצביא מלחמת סיני אף כי רוחו ריחפה מעליה.⁶

יחזקאל רבין הכין את צה"ל היטב למלחמה ב-1967 אבל הוא לא היה מצביא המלחמה. מלחמת ששת הימים התנהלה בשלוש חזיתות. מי שניהל אותה באופן עצמאי היו שלושת אלופי הפיקודים, והכוחות שהכריעו אותה היו חיל האוויר ואוגדות היבשה. מעל הרמטכ"ל עמד שר הביטחון משה דיין, שהתערב לא פעם בניהול השוטף במלחמה; הדברים הגיעו לשיא כאשר לקראת סופה הוא נתן לאלוף פיקוד הצפון, דוד אלעזר, פקודה ישירה תוך עקיפת שרשרת הפיקוד, לכבוש את רמת הגולן. מלחמת ששת הימים הותירה אחריה שלל מפקדים עתירי תהילה, אולם אף אחד מהם לא היה מצביא המלחמה.

5 מאיר פעיל, **המפקד: מנהיגות צבאית בדרכי נועם**, הקיבוץ המאוחד, 2003, עמ' 161, מצוטט אצל: דדו בר כליפא, "בין הרצון למגבלות - מצביאותו של יגאל אלון", **בין הקטבים** 33, אוגוסט 2021, עמ' 117-118.

6 מאיר עמית, **ראש בראש**, הד ארצי, 1999, עמ' 72. לדיון בסגנון ניהול המלחמה של דיין במלחמת סיני, ראו: איתן שמיר, **משה דיין: התפתחותו של אסטרטג**, מודן, 2023, עמ' 246-254.

לא כך היה במלחמת יום הכיפורים. המלחמה נפתחה בהפתעה, הייתה אינטנסיבית מאוד והתנהלה בריזמנית בשתי חזיתות יבשתיות רחוקות זו מזו, כאשר המרכיב האווירי שהתנייד ביניהן היה משמעותי מאוד. המורכבות הזו חייבה קבלת החלטות ברמה של אסטרטגיה רבתי כמעט מדי יום ביומו, לעיתים כמה החלטות ביום. שר הביטחון היה אמנם שותף לניהול המלחמה, אך מיומה השני מעמדו הועם והדרג המדיני, בעיקר ראש הממשלה, גולדה מאיר, והקבינט הביטחוני המצומצם שהובילה, קיבל את מעמדו של הרמטכ"ל כמנהל המלחמה.

בניגוד למלחמות ב-1956 וב-1967 שבהן ישראל הייתה היוזמת והמלחמה התנהלה על פי התוכניות, מלחמת יום הכיפורים נפתחה בהוצאת צה"ל מאיזון. מה שקבע במידה לא מעטה את היכולת להשיג ניצחון היה כושרו של הרמטכ"ל להחזיר את הצבא לאיזון ולהוציא לפועל, תוך התאמות, את התוכניות שנקבעו מראש. במובן זה, לא זו בלבד שדוד אלעזר היה מצביא המלחמה הבולט ביותר בתולדות ישראל, אלא שהוא גם עשה זאת בתנאים קשים ביותר – מהקשים איתם התמודדו מצביאים מקבילים לו במאה ה-20.

חלקו הראשון של מאמר זה מציג את ההקשר להבנת הדרך שבה קיבל אלעזר את החלטותיו וכמה מקווי אופיו שסייעו לו בכך. חלקו השני והעיקרי של המאמר יתאר וינתח את ההחלטות המרכזיות שקיבל בין 5 ל-10 באוקטובר 1973. אלה היו הימים הקשים והאינטנסיביים במלחמה, שבמהלכם נדרש אלעזר לקבל מספר רב של החלטות, בשתי החזיתות, ובתנאי אי-ודאות קשים ביותר. לכן זה היה מבחנו העיקרי במלחמה. אחרי 10 באוקטובר כבר התקדם צה"ל לתוך סוריה, ומי שניהל את המלחמה בחזית הדרום היה הרמטכ"ל לשעבר, חיים בר-לב, שמונה לתפקיד על ידי אלעזר אשר סמך על שיקול דעתו.

בסיכום אשווה בקיצור את כושר המצביאות של אלעזר במלחמה יחסית לאחרים. אולם כבר כאן ניתן לכתוב את השורה התחתונה: מזלה של מדינת ישראל שאלעזר היה מצביא המלחמה ב-1973.

ההקשר

בניגוד למסופר בנרטיבים לא מעטים, צה"ל התכוון היטב לקראת המלחמה וכחלק מההכנה הזו בנה שלוש חגורות מגן למצב שבו המצרים והסורים ינסו להשיג הפתעה. הראשונה הייתה שיפור מהותי באמצעי האיסוף המודיעיניים, שנועד להבטיח כי מתקפה כזו לא תישאר סוד בפני אגף המודיעין (אמ"ן). המאמץ זכה לתנופה בשנה שלפני המלחמה, ובמרכז עמדה בניית היכולת האיסופית שתאפשר להבחין בין היערכות צבאית מצרית לצורך ייזום מלחמה לבין היערכות כזו לשם תרגיל או כתגובה לחשש מפעילות צה"ל. החגורה השנייה הייתה בניית צבא סדיר גדול שבמרכזו חמש חטיבות שריון, כדי לאפשר את בלימת מאמץ הצליחה בחזית המצרית גם ללא גיוס מילואים רחב היקף. המגננה ברמת הגולן, לעומת זאת, נשענה בעיקר על אוגדות המילואים שלגיוסן נדרש מרחב התרעה של 30 עד 48 שעות. החגורה השלישית הייתה בניית חיל אוויר בעל יכולות תקיפה שהבטיחו אפשרות למתן סיוע מהיר, מסיבי ויעיל לכל מאמץ מגננה של צבא היבשה בחזית התעלה או בגולן.⁷

שלוש חגורות המגן האלה כשלו ביום הכיפורים, אבל לא מכיוון שנבנו מלכתחילה בצורה בלתי נכונה אלא בגלל טעויות בשיקול דעת של מי שעמד בראשן.

כשל ההתרעה לא נבע מהיעדר מידע על כוונת המצרים והסורים לצאת למלחמה או ממחסור במידע על היערכותם הצבאית על הגבול והמשמעות שנבעו מכך. גם מבלי שהופעלו אמצעי האיסוף המיוחדים – שנועדו להבהיר מה עומד מאחורי ההיערכות המצרית בחזית התעלה – הצטברו באמ"ן מספיק סימנים מעידים כדי להוציא התרעה על אפשרות מלחמה ארבעה או חמישה ימים לפחות לפני שפרצה. שורש הבעיה היה – כפי שהגדירו זאת בצורה קולעת חברי ועדת אגרנט – "דבקותם העקשנית" של בכירי אמ"ן בקונספציה לפיה מצרים אינה רואה עצמה מוכנה למלחמה.⁸ התוצאה הייתה שבמקום לתת התרעה על בסיס יכולות כפי שקבעה תורת ההתרעה, בכירי אמ"ן ובראשם ראש אמ"ן, אלי זעירא, שסברו כי הם מבינים את

7 להרחבה בנושאים אלה, ראו: אורי בר־יוסף, **התאוששות: צה"ל במבחן מלחמת יום הכיפורים**, דביר, 2023, חלק ראשון (להלן: בר־יוסף, **התאוששות**).

8 ועדת אגרנט, ועדת החקירה למלחמת יום הכיפורים, **דין וחשבון חלקי**, 1 באפריל 1974, עמ' 8: <https://archive.kippur-center.org/agrant-reports/agrant-report1.pdf>

כוונות המצרים, נתנו אותה - ובצורה מהוססת - פחות מעשר שעות לפני שפרצה, ולא 48 שעות או יותר מראש כפי שהתחייבו. כתוצאה מכך כוחות המילואים, שהיו עיקר הכוח שנועד לבלימה בחזית הצפון, החלו להתגייס רק מספר שעות לפני פרוץ המלחמה ונכנסו לקרב טיפין טיפין, רק לאחר שהגזרה הדרומית בגולן הובקעה.

הכשל השני היה מחדל אישי של אלוף פיקוד הדרום, שמואל גונן (גורודיש). בבוקר יום הכיפורים, לאחר שהגיעה ההתרעה שהבקיעה את חומת הקונספציה, הוא קיבל מהרמטכ"ל פקודה להכין את הפיקוד למלחמה היום. תנאי הזמן והמרחב אפשרו לו לפרוס את האוגדה הסדירה, שהיוותה את עיקר סדר הכוחות (הסד"כ) שנועד לבלימה על פי תוכנית "שובך יונים". אך גונן לא הסתגל לשינוי החד בתמונת המצב, לא שוכנע עדיין שמלחמה עומדת לפרוץ, ומסיבות בלתי ברורות החליט שכניסה ל"שובך יונים" תיצור הסלמה שתביא את המצרים לפתוח באש אף שזו אינה כוונתם. לכן, ומכיוון שההנחה הייתה כי המצרים יפתחו באש רק בשש בערב, הוא נתן פקודה לא להתחיל את היערכות האוגדה עד השעה 16:00. התוצאה הייתה שעם פתיחת המלחמה - 14:00 - היו בעמדותיהם רק שלושה טנקים במקום 300, והשלב הראשון במהלך הצליחה המורכב לא נתקל כמעט בהתנגדות. עד בוקר 7 באוקטובר נפל קו בר-לב, והאוגדה איבדה קרוב ל-200 טנקים.⁹

המחדל השלישי היה בעיקרו של חיל האוויר ומי שעמד בראשו. בשנים שלפני המלחמה לא התכונן החיל באופן יסודי להשתתפות בקרב ההגנה; קרי, תקיפת כוחות אויב לפני השגת עליונות אווירית. תוכנית "שריטה" להשתתפות כזו הייתה אמנם במגירות, אך בניגוד למבצעי "נגיחה" להשמדת חילות האוויר היריבים ותוכניות "תגר" ו"דוגמן" להשמדת מערכי טילי הקרקע-אוויר (טק"א), היא לא הייתה לחלק מהדי-אן-איי של החיל. לכן, על אף שהיה בכוונות וערוך במלוא כוחו, האפשרות להשתמש ביכולותיו המצוינות של חיל האוויר לצורך בלימה, שהייתה זמינה בבוקר המלחמה, לא עלתה על הפרק. מה שעמד במרכז מעייני הרמטכ"ל ומפקד החיל, בני פלד, היה מכה מקדימה להשמדת חיל האוויר הסורי ("נגיחה יא"). כאשר התברר שאין אישור מדיני לכך, הורה הרמטכ"ל לפלד להותיר את מערך התקיפה על כנו, כדי שיוכל לבצע את המתקפה מייד לאחר הפתיחה באש.

9 עמירם אזוב, **בלימה: הלחימה בחזית הדרום במלחמת יום הכיפורים, 6-7 באוקטובר 1973**, מודן, 2023, עמ' 161-201 (להלן: אזוב, **בלימה**).

כאן ביצע פלד שורת שגיאות. בשעה 13:00, ללא צורך ובניגוד לדעת אנשי המטה שלו, הוא נתן פקודות לשנות את החימוש של מטוסי החיל ובכך הוריד מעל הפרק את אפשרות התקיפה. בנוסף, למרות ידיעות ברורות על כך שבכוונת המצרים והסורים לפתוח את המלחמה במכה אווירית מסיבית, הוא לא נתן פקודה להעלות פטרולים של מטוסי יירוט. על כל אלה נוספה פקודתו החפוזה, עם קבלת ההתרעה על תחילת המלחמה, "להרים" את כל חיל האוויר כדי שמטוסיו לא ייתפסו בלתי מוכנים על הקרקע. פקודה זו, שעמדה בניגוד לכל תוכניות חיל האוויר ונתקלה בהתנגדות אנשי המטה שלא הבינו מדוע ניתנה, יצרה בלבול גדול נוסף. התוצאה הסופית הייתה שהחיל נוטרל מתגובה כאשר כ-300 מטוסי אויב תקפו בחזית הגולן ובתעלה.¹⁰

משקלן הכבד של הטעויות האישיות לא הובן בימי המלחמה הראשונים, ולא מעטים ממקבלי ההחלטות סברו שצה"ל לא התכונן בצורה נכונה למלחמה ולכן קרסו אבני היסוד עליהן הושתת ביטחון ישראל - ההרתעה, ההתרעה וההכרעה. התחושה הזו יצרה במקרים מסוימים ממד משמעותי של לחץ מיותר, שבלט במיוחד במקרה של שר הביטחון. התייחסויותיו האפוקליפטיות לגורל המדינה במהלך היום השני למלחמה גבו מחיר כבד והיו עלולות לגבות מחיר גבוה הרבה יותר לולא עמדו בפרץ ראש הממשלה והרמטכ"ל.

מידת אחריותו של אלעזר לכשלים האלה הייתה מוגבלת. עד בוקר 5 באוקטובר לא הייתה לו סיבה לפקפק בהערכות המודיעין, לפיהן המצרים מקיימים תרגיל רחב ממדים בתעלה והסורים מתגברים את כוחם ברמת הגולן בשל חשש מפעולה של צה"ל. גם הוא וגם שר הביטחון היו משוכנעים שהערכה זו נשענת, בין השאר, על אמצעי האיסוף המיוחדים של אמ"ן, במיוחד שני מתקני האזנה שנקראו "רמיי" ו"גדי" שלאור הישגיהם בעבר נחשבו גם באמ"ן וגם בין מקבלי ההחלטות ל"פוליסת הביטוח הלאומי" של מדינת ישראל למקרה של מתקפת פתע. בפועל, ראש אמ"ן, שהיה משוכנע כי מלחמה לא תפרוץ וחשש לחשיפת האמצעים אם יופעלו, אסר על הפעלתם. במקביל הוא נתן לרמטכ"ל ולשר הביטחון להבין שהאמצעים פועלים ואינם מניבים מידע התרעתי. בדיוני 5 באוקטובר חזר אלעזר כמה

10 אורי בר-יוסף, **מלחמה משלו: חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים**, דביר, 2021, עמ' 116-79 (להלן: בר-יוסף, **מלחמה משלו**).

פעמים על ביטחוננו שאין אפשרות כי מצרים וסוריה ייצאו למלחמה מבלי שאמ"ן יקבל אינדיקציה לכך. באומרו זאת הוא לא ידע שהמקור המרכזי לאינדיקציות כאלה אינו מופעל בפקודת ראש אמ"ן.¹¹

בבוקר יום המלחמה, זמן קצר לאחר שהגיעה התרעת המוסד, נתן אלעזר פקודה לאלופי פיקוד הדרום ופיקוד הצפון להכין את הפיקודים למלחמה היום. גונן, בשל החשש הערטיילאי מהסלמה, נתן על דעת עצמו את הפקודה לא להזיז אף טנק עד השעה 16:00. הרמטכ"ל, שעיקר מעייניו היו נתונים לגיוס המילואים, מכה מקדימה ותכנון השלבים הבאים של המלחמה, היה משוכנע שפיקוד הדרום אכן נערך למלחמה, וכפי שהעיד הרל"ש שלו, אבנר שלו, "ידדו לא חלם שהוא [גונן] לא פורס את הכוח".¹² כך גם עם מפקד חיל האוויר, שעמו סיכם על ביצוע "מכה מקבילה" מייד עם הפתיחה באש. הרמטכ"ל היה משוכנע כי החיל עומד מוכן לבצע זאת ולכן הגיע למוצב השליטה של חיל האוויר (המשל"ט), מייד עם קבלת הידיעות הראשונות על המתקפה בגולן. להוותו התברר שפלד, כאמור, נתן פקודות להחליף חימוש ולכן חיל האוויר אינו יכול לצאת למבצע.

התוצאה המצרפית של הכשלים האלה הייתה יצירה של רמת החיכוך הגבוהה ביותר שעימה התמודד רמטכ"ל צה"ל אי-פעם. חיכוך, במובנו הקלאוזביציני, הוא סך התקלות שגורמות לפער בין תוכניות המלחמה למציאות בשטח. הפער שנוצר בין תוכניות המלחמה של צה"ל למציאות בחזיתות עם פתיחתה היה חסר תקדים וקשה ביותר לגישור.

11 בר-יוסף, **התאוששות**, עמ' 74-77, 103, 136-137, 153-155, 160, 163, 164, 166; אל הוועדה לחקירת מלחמת יום הכיפורים, מאת אל"ם מנחם דגלי, רמ"ח איסוף-אמ"ן, 6 ינואר 74', הנידון: "אי ניצול מקור צמרת מודיעיני ערב מלחמת יום הכיפורים", ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), תיק אל"ם מנחם דגלי; ועדת אגרנט—מוצגים, "מגע עם המקורות", עמ' 163, א"צ 131-383/1975; **עדות שר הביטחון משה דיין בפני ועדת אגרנט**, 4 בפברואר 1974, בוקר, עמ' 4179, 4177, א"צ; **עדות דוד אלעזר בפני ועדת אגרנט**, 29 בינואר 1974, עמ' 3827, 3828, 3906, א"צ; חנוך ברטוב, **דדו: 48 שנה ועוד 20 יום**, דביר, 2002, עמ' 322 (להלן: ברטוב, **דדו**); יואל בן-פורת, **נעילה**, ידיעות אחרונות, 1991, עמ' 103; אורי בריוסף, **הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה**, זמורה ביתן, 2013, עמ' 270-271; אילת סנדרס, רובי ריזל ואורן קלמן, "ריאיון עם מר אבנר שלו", **ישראלים**, כרך 5, 2013, עמ' 5-51, 35-36 (להלן: סנדרס, ריזל וקלמן, **ריאיון עם אבנר שלו**).

12 מחלקת היסטוריה, **תחקיר תא"ל אבנר שלו בנושא בוקר ה-6 באוקטובר 1973**, 9 בינואר 1978, עמ' 34, א"צ 92-264/2016 <https://archive.kippur-center.org/idf-archive-files/2016-264-92.pdf> ועדת אגרנט ביקרה את הרמטכ"ל אלעזר על שלא ירד לפרטי הפריסה בפיקודים ותחת זאת התרכז בתכנון מתקפות הנגד (**דו"ח ועדת אגרנט**, עמ' 40).

עוצמת החיכוך נבעה לא רק מההפתעה מכך שהמלחמה פרצה ללא ההתרעה במועד, ומכך שהחלה ארבע שעות לפני השעה שבה ציפו לתחילתה, אלא גם מתהפוכותיה. בחזית האווירית, בניגוד לצפוי, לא נבלמו מתקפות האוויר הערביות ברגעי המלחמה הראשונים, לא הושמד חיל האוויר הסורי, ולא הושמדו מערכי טילי הקרקע-אוויר בסוריה ובמצרים. חיל האוויר לא הגיע לעליונות אווירית בתוך 48 שעות ולא הצליח להגיש סיוע יעיל ללוחמת היבשה לאורך רוב המלחמה. חזית הצפון התחילה את המלחמה במגננה יעילה יחסית עד לשעות הערב, המשיכה בפרימת הגזרה הדרומית, הבקעתה וקריסתה בשעות הלילה, והסתיימה משעות הבוקר המאוחרות של 7 באוקטובר בהגעה מוקדם מהצפוי של כוחות מילואים ראשונים, שהצליחו לבלום באופן יעיל את ההתקדמות הסורית. גם המשך הלחימה שם לא נעדר תפניות דרמטיות, החל מהקרב הכאוטי בנפח ב-7 באוקטובר וכלה בקרב בעמק הבכא ב-9 באוקטובר, שגם הוא היה רב תהפוכות.

סיפור המלחמה בחזית הדרום היה דומה. מעוזי קו בר-לב כותרו בשעות המלחמה הראשונות וחלקם נפלו, והטנקים שנועדו לבלום את הצליחה המצרית ולספק הגנה למעוזים נתקלו בחיילי חי"ר מצוידים היטב בנשק נגד טנקים ("נ"ט) שעשו בהם שמות. בכירי אמ"ן, שהמעוטים בערך האיום המצרי לפני פרוץ המלחמה, עברו לקיצוניות השנייה והפכו מתקפת שריון גדולה לעבר המעברים לאיום מידי המחייב נסיגה כוללת של כוחות צה"ל לעומק סיני. חשיבה מחדש באמ"ן עם הגעת אוגדות המילואים לחזית מוקדם מהצפוי ייצבה את המצב לקראת ערבו של 7 באוקטובר. ואז, כשנדמה היה שהחזית יוצאת מהמשבר, בא שבר נוסף עם כישלון מתקפת-הנגד ב-8 באוקטובר, ויום אחר כך עוד שבר עם מתקפת-נגד בלתי מתואמת שיזם מפקד אוגדה 143.

מלחמת יום הכיפורים הייתה גם המלחמה האינטנסיבית ביותר לא רק בתולדות ישראל אלא בהיסטוריה הצבאית העולמית שלאחר 1945. אובדן 600 הטנקים הסוריים בשני ימי הלחימה הראשונים ואובדן 3,000 טנקים בתוך פחות משלושה שבועות היו אירועים צבאיים גדולים גם בממדי המלחמה הגדולה בהיסטוריה. בקרב השריון הגדול ביותר שנערך במלחמת העולם השנייה, קרב קורסק בחזית המזרחית ב-1943, איבדו הצבא האדום והצבא הגרמני יחדיו מעל 3,500 טנקים במערכה שנמשכה יותר משבועה שבועות. בשום קרב אחר באותה מלחמה או אחריה לא אבדו טנקים רבים כל כך כמו ב-20 ימי הלחימה באוקטובר 1973. כך גם לגבי הלחימה באוויר; מאז 1945 לא הייתה מלחמה, זולת מלחמת יום הכיפורים, שבה

איבדו הצדדים הלוחמים למעלה מ-650 מטוסי קרב בפרק זמן של פחות משלושה שבועות.

על רמת החיכוך הגבוהה, סביבה עתירת תפניות ואינטנסיביות המלחמה נוספה בימים הראשונים התחושה שגורל המדינה מוטל על הכף. כל אלה יצרו עומס חסר תקדים על מקבלי ההחלטות. מי שנשא בעיקר העול היה הרמטכ"ל, וגם הפעם בשל התפתחות שלא נחזתה מראש.

מאז התמנה דיין לשר הביטחון ביוני 1967, ההיררכיה בצמרת הביטחונית הייתה ברורה. כשר כריזמטי ופופולרי, רמטכ"ל עתיר תהילה בעל הבנה מצוינת וחשיבה עצמאית בנושאים צבאיים, דיין היה לא רק סמל לביטחון ישראל אלא גם הסמכות העליונה במדינה בתחום זה. הרמטכ"לים ששירתו תחתיו - יצחק רבין, חיים בר-לב ודוד אלעזר - נחשבו אנשי צבא טובים, אבל באופן רשמי ובאופן לא רשמי הם הכירו בבכירותו. ההיררכיה הזו זועזעה ב-7 באוקטובר, כאשר חל פיחות משמעותי במעמדו של דיין, לאחר שבהשפעת האירועים התחיל לבטא בצורה ברורה חרדה לגורל "הבית השלישי". הלך הרוח הזה גרם לא רק להחלטות מבצעיות מוטעות כדוגמת הפסקת מבצע "תגר", ויציאה ללא הכנה למבצע "דוגמן" וללחץ לביצוע נסיגה משמעותית בסיני, אלא קיבל ביטוי גם בשיבת קבינט עם ראש הממשלה, סגנה יגאל אלון והשר ללא תיק ישראל גלילי. בדיון פרס דיין חזון נכאים על יכולתו של צה"ל להתמודד עם צבאות ערב, ובסופו הוא הציע הצעות פעולה קיצוניות שנדחו על ידי ראש הממשלה. אווירת הייאוש שהשרה סימנה את קו פרשת המים במעמדו. מנקודה זו ואילך נשאה ראש הממשלה את עיניה אל הרמטכ"ל כסמכות העליונה בדרך ניהול המלחמה, וכך היא וגם דיין עצמו קיבלו את שיקול דעתו לכל אורכה. למעמד החדש היה גם מחיר. בין אם אלעזר היה מודע לכך או לא, כובד המשקל של כל אחת מהחלטותיו גדל עתה וכך גם הלחץ שהופעל עליו.

הרמטכ"ל - קווים לאישיותו

באוקטובר 1973 היה אלעזר רמטכ"ל מנוסה ששימש בתפקיד כבר קרוב לשנתיים. קודם לכן היה מפקד גיסות השריון, אלוף פיקוד הצפון וראש אג"ם. שורת התפקידים הזו הקנתה לו ניסיון עשיר בכל תחומי הפעילות של צבא היבשה. בבואו להתמודד עם המצב הביטחוני המסוכן ביותר מאז 1948, בלטו אצלו שלוש יכולות מרשימות שתרמו, לצד איכותו המצוינת של צה"ל, לתהליך ההתאוששות יוצא הדופן במלחמה.

הראשונה שבהן הייתה כושר שיפוט מצוין, אינסטינקטיבי במידה לא קטנה. קרל פון קלאוזביץ ראה ביכולת הזו משום גורם מפתח בקביעת תוצאת המלחמה:

כל המפקדים הדגולים פעלו על סמך אינסטינקט, והעובדה שהאינסטינקט שלהם הוכח תמיד כשקול הוא בחלקו תוצאה של גדולה וגאונות הטבועות בדמם. ככל שמה שנדרש הוא פעולה, כך זה יהיה תמיד ואין צורך בדבר נוסף. אבל כאשר אין זה הדבר היחיד העומד על הפרק ויש גם צורך לשכנע את האחרים בדיון, נדרשות החלטות חדות שהקשר ביניהן הוא ברור. רק למעטים יש את הכישורים הנדרשים לכך ולכן רוב הדיונים הופכים להיות חילופי מהלומות מילוליות שמותירות כל אדם דבק בעמדותיו או בהסכמה לשם הסכמה ופשרה חסרת תועלת.¹³

המרכזיות שקלאוזביץ ייחס למרכיב הגאונות נתקלה בביקורת של בן דורו, אנטואן אנרי ז'ומיני, שסבר כי אין לסמוך על יכולותיו האישיות של המצביא, והפתרון הנכון הוא בניית מטה מקצועי והשגת מודיעין איכותי.¹⁴ יש בכך הרבה מן האמת, אבל קצב קבלת ההחלטות וערפל הקרב הסמיך, במיוחד בימים הראשונים של מלחמת יום הכיפורים, לא אפשרו לאלעזר להישען על מרכיבים אלה. ולכן, גם אם הוא לא ניחן בגאונות יוצאת הדופן של מנהיגים כמו אלכסנדר הגדול, יוליוס קיסר או נפוליון שהיו הדוגמה לתפיסת המפקד הדגול בראייתו של קלאוזביץ, האינטואיציה שלו הייתה מספקת. כפי שנראה להלן, היא אפשרה לו לעשות פחות טעויות שיפוט מכל אחד אחר, החל בשר הביטחון, עבור דרך סגן הרמטכ"ל, אלופי הפיקודים, מפקד חיל האוויר וראש אמ"ן, וכלה במפקדי האוגדות.

מרכיב שני שבלט בכושר המצביאות של אלעזר במלחמה היה האמונה הבלתי מתפשרת בניצחון. אין ספק שהאמונה הזו הייתה טבועה אף היא בדמו, אבל היא הייתה גם פרי ניסיונו כלוחם, במיוחד במלחמת העצמאות שאותה התחיל כמפקד מחלקה בפלמ"ח וסיים כמפקד הגדוד הרביעי של חטיבת הראל. בפלמ"ח נפוצה האמירה, שמקורה כנראה בצבא האדום: "כשהגשם יורד גם האויב נרטב". אלעזר נשא את הלחץ הזה על בשרו

13 Carl Von Clausewitz, *On War*, Princeton NJ, Princeton UP, 1984, p. 71.

14 לדיון תמציתי בתפיסות קלאוזביץ וז'ומיני את מהות תפקידו של המצביא במלחמה, ראו: מיכאל הנדל, **גדולי המחשבה הצבאית הקלסית**, מערכות, 2011, עמ' 283-287.

בעקבות קרב סן סימון, אחד הקרבות הקשים ביותר במלחמה. בשלב מסוים בקרב נדמה היה שלא נותרה ברירה אלא אחת - לאפשר למי שמסוגל לכך לסגת, והמפקדים יפוצצו על עצמם ועל הפצועים שישארו את כותלי הבניין בו היו נצורים. רק ברגע האחרון, כאשר נדמה היה שכלו כל הקיצין, החלה נסיגת הכוחות הערביים שגם הם הותשו והקרב הסתיים בניצחון. אורי בן ארי, ראש המטה של פיקוד הדרום במלחמת יום הכיפורים, היה אחד המפקדים הבולטים בקרב, ולהערכתו "היה זה אחד הקרבות שעיצבו את דמותו [של אלעזר] ואיפשרו לו להתפתח כפי שהתפתח".¹⁵ אלעזר עצמו תימצת 20 שנה אחר כך את המורשת שהותיר בו הקרב: "כאשר אתה נתון בקרב קשה ואכזרי, עליך לזכור תמיד שגם האויב במצב קשה כמוך. אם לא תוותר אתה, יוותר האויב. מי שיחזיק מעמד ברגע הקשה, הוא יזכה".¹⁶ הלכה הזו עמד בירכתי תודעתו במצבים קשים במיוחד בתחילת מלחמת יום הכיפורים ותרם לנחישותו שלא לוותר.

הרמטכ"ל דוד אלעזר במסוק בדרכו לגזרה הדרומית (צלם: דוד רובינגר; באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית). תכונותיו האישיות של דוד השפיעו רבות על ניהול המערכה.

15 ברטוב, **דוד**, עמ' 64.

16 עדית זרטל, "האיש שלנו בצפון", **דבר השבוע**, 6 בדצמבר 1968, עמ' 4-5.

לצד כושר השיפוט והנחישות בלט אצל אלעזר קו אופי נוסף: הוא לא חשב שכל חוכמת העולם נפלה לידי, והיה פתוח לשמוע ולהטמיע דעות השונות מדעתו. לכן הקפיד לקחת לדיונים בקבינט בזמן המלחמה את סגנו, במיוחד כאשר היו חלוקים בדעתם, ולכן ביקש מהכפופים לו שיציגו דעה אחרת משלו כדי לפתוח את מרחב הדיון. הפתיחות הזו בלטה בתנאי הלחץ שבהם היה צריך לקבל החלטות. כך, למשל, בדיון בבור ב-11 באוקטובר שבו עמדה על הפרק אפשרות שישראל תבקש הפסקת אש, אלעזר הציג והסביר את עמדתו, ואז פנה לסובבים אותו: "אם יש רעיונות יותר טובים, אני אשמח ואתם לא יודעים כמה אני אשמח אם יש רעיונות טובים מזה. אז נשמע אתכם". כאשר זעירא חלק על הערכתו שהמצב ילך ויחמיר, אמר הרמטכ"ל: "או - זה חשוב", וכאשר זעירא חזר וציין שאינו מסכים איתו, אמר אלעזר: "זה הדבר הכי חשוב".¹⁷

הפתיחות הזו מצאה לה ביטוי גם בחופש הפעולה שנתן לכפופים לו, בהם ראה את המומחים בתחומם. בעדותו בוועדת אגרנט הסביר שכפי שאף אחד מעליו לא הכתיב לו כיצד לפרוס כוחות ולהשתמש בהם כאשר היה אלוף פיקוד הצפון במלחמת ששת הימים, כך הוא לא חשב שהוא צריך להיכנס לפרטי ההיערכות שהיו באחריותו של כל אלוף פיקוד בבוקר יום המלחמה, "כי אלוף פיקוד הוא האיש המוסמך ביותר לפרוס כוח, להחליט איפה הוא תופס, עם כמה".¹⁸ סגנון פיקודי כזה - מתן חבל ארוך - אפשרי בתנאי שהכפופים לו אכן ראויים לאמון שניתן בהם ויודעים מה עליהם לעשות. לא כך היה במקרה של ראש אמ"ן, שלא סיפר לממונים עליו את האמת ומנע מהם מידע חיוני, ולא כך היה עם גונן ופלד שהתקשו לתפקד בתנאים שנוצרו בבוקר יום המלחמה הראשון וגם אחר כך. ואכן לצד חשיבות נכונותו לקבל עמדות אחרים, נטייתו של אלעזר לסמוך על כושר השיפוט והביצוע של הכפופים לו הייתה נקודת התורפה העיקרית של מצביאותו לפני המלחמה ובמהלכה.

17 יומן הרמטכ"ל, 11 באוקטובר 1973, א"צ, עמ' 66/119, 62/119.

18 עדות אלעזר בפני ועדת אגרנט, ישיבה ע"ה, 3 בפברואר 1974, א"צ, עמ' 4093-4094.

ההחלטות

נקודת המוצא לדיון זה היא שצה"ל של מלחמת יום הכיפורים היה צבא מצוין, מאומן ומצויד היטב ועתיר ניסיון קרבי. מפקדיו היו טובים ונחושים ורובם השכילו לסגל, בתוך זמן קצר, את תוכניות המלחמה למציאות הכאוטית שנוצרה עם תחילתה. שורת המפקדים האלה כללה את אלוף פיקוד הצפון, יצחק חופי, את רוב מפקדי האוגדות בשתי החזיתות וכן מפקדי חטיבות מצוינים, דוגמת אמנון רשף בדרום ואורי אור בצפון. אבל גם בשל תפקידו וגם בשל תפקודו, החשוב והבולט מכולם היה הרמטכ"ל דוד אלעזר, ובחינת איכות ההחלטות שקיבל בשבוע המלחמה הראשון מראה זאת. אין זה אומר שתפקודו היה נקי מטעויות, אבל הוא עשה טעויות מועטות מכל אחד אחר, ובכך ייחודו ותרומתו הרבה להתאוששות צה"ל במלחמה.

הימים שבין כסה לעשור היו הפעם השלישית מאז נכנס אלעזר לתפקידו כרמטכ"ל שעל הפרק עמדה אפשרות חידוש האש בחזית המצרית. הראשונה הייתה בסוף 1972, עם הגעת דיווחים מפורטים מאשרף מרואן, בכיר מקורות המוסד במצרים, על החלטת הנשיא אנואר סאדאת לפעול בהקדם בחזית התעלה; השנייה הייתה באפריל 1973, כאשר מקורות מוסד שונים התריעו על כוונה מצרית-סורית לצאת למלחמה כוללת במאי. בשני המקרים נוצרה מודעות גבוהה לאיום הן בדרג המדיני והן בצה"ל, וחרף הערכת אמ"ן כי מצרים לא תצא למלחמה ננקטו צעדים שונים לקדם את פני הרעה.¹⁹ בסוף 1972 ניצל אלעזר את התפתחות האיום כדי להוריד מעל הפרק את קיצור השירות הסדיר. באביב 1973 הוא החליט, בתמיכת שר הביטחון, על ביצוע תוכנית "כחול לבן" להעצמת יכולתו של צה"ל לקראת מלחמה קרובה. לתהליך ההתכוננות באחריות סגן הרמטכ"ל, ישראל טל, היו "חשיבות עצומה והשפעה ניכרת" על מוכנות הצבא למלחמה ביום הכיפורים.²⁰

¹⁹ ההתרעה בסוף 1972 שיקפה את החלטת סאדאת מסוף אוקטובר לפתוח במלחמה בלי להמתין לאמצעי לחימה נוספים. התרעות אפריל שיקפו בוודאות גבוהה כוונה מצרית לצאת למלחמה במאי, אך זו נדחתה בשל אי-מוכנות סורית בתחום הנ"מ, וכנראה גם בשל לחץ סובייטי שלא ליצור משבר לפני ועידת הפסגה עם ארצות הברית שנועדה לחודש יוני.

²⁰ מאיר פינקל, **הרמטכ"ל: מחקר השוואתי של שישה היבטים בתפקודו של מפקד הצבא**, מודן, 2018, עמ' 26 (להלן: פינקל, **הרמטכ"ל**).

בניגוד לשתי הכוונות הקודמות, המתיחות שהובילה למלחמה לא הייתה תוצר של התרעות מוסד רבות עוצמה על כוונות מלחמה, אלא תוצאה של תהליך היערכות להתקפה בשתי החזיתות, והמידע על כך הגיע בעיקר מאמצעי האיסוף של אמ"ן. לכן היה למודיעין הצבאי - שב-1973 היה עדיין המעריך הלאומי היחיד - לא רק מונופול על הערכת המידע אלא גם על עצם המידע שיגיע למקבלי ההחלטות.

תהליך בניין הכוח הסורי החל באוגוסט 1973 מבלי שלאמ"ן היה הסבר טוב לכך. לאחר הקרב האווירי הגדול ב-13 בספטמבר שבו הופלו 12 מטוסים סוריים, הוסבר התגבור הנמשך בחשש סורי מפני מכה ישראלית או כוונה סורית לבצע מתקפה מוגבלת ברמת הגולן כנקמה על הקרב האווירי. בחזית התעלה רוב המערך למלחמה היה מוכן זה זמן רב, וההיערכות המשמעותית שהחלה בשבוע האחרון של ספטמבר הוסברה בתרגיל, אחד בסדרה ארוכה, שנועד להתחיל ב-1 באוקטובר. הערכת המודיעין של "כוונות בצפון" ו"תרגיל בדרום" נותרה על כנה לפחות עד 5 באוקטובר.

הערכה זו, שהוצגה בצורה ברורה וחותכת במסמכי אמ"ן ובהערכות בעל פה, הייתה מקובלת על הרמטכ"ל ועל הדרג המדיני. למרות זאת, ובשל חשש מפעולה סורית, תוגברה, בלחצו של דיין, חזית הגולן בכוחות נוספים, בעיקר של חטיבה 7. מנגד, חזית הדרום לא עוררה תשומת לב. כאשר נשאל בידי חברי ועדת אגרנט מדוע לא ביקר בחזית התעלה עם עליית המתח השיב אלעזר: "בשבילי השבוע הזה בפיקוד הדרום, בין ה-1 ל-6 באוקטובר, נחשב לשבוע הכי נורמלי. אני לא מבחין בשום דבר יוצא דופן".²¹

5 באוקטובר: כוונות ג'

השגרה הזו נשברה בבוקר 5 באוקטובר כאשר על שולחנו של הרמטכ"ל הונחו ממצאי גיחת צילום מהיום הקודם. זו הייתה הגיחה המוצלחת הראשונה בחזית התעלה זה עשרה ימים, והתצלומים הראו היערכות מצרית חסרת תקדים. במקביל, במהלך הלילה התברר שברית המועצות החלה להפעיל רכבת אווירית שיועדה לפינוי סגל היועצים והמדריכים ששלחה לסייע לצבאות מצרים וסוריה ובני משפחותיהם. את ממצאי גיחת

21 **עדות רב אלוף דוד אלעזר, הרמטכ"ל, בפני ועדת אגרנט**, 21 בפברואר 1974, עמ' 5775, א"ח: <https://archive.kippur-center.org/agranat-commission-testimonies/David-Elazar-10-21.2.1974.pdf>

הצילום ואת הפינוי החפוז לא היה ניתן להסביר בתרגיל. אמ"ן אמנם לא שינה עדיין את הערכתו כי מלחמה אינה עומדת על הפרק, וזעירא סירב גם באותו בוקר להפעיל את אמצעי האיסוף המיוחדים, אבל אצל אלעזר ניכר שינוי: הוא שאל את ראש אמ"ן אם יש הוכחות שהמצרים והסורים אינם מתכוונים לתקוף וקיבל תשובה בלתי מספקת מבחינתו. על אף שקבע בדיוני הבוקר כי אינו שולל את הערכת אמ"ן, הוא החליט שהמצב מחייב להעלות את כוונות הצבא הסדיר לרמה העליונה ולתגבר באמצעות כל הכוחות הסדירים את הקווים.²²

ההחלטה הזו, הראשונה בשרשרת ההחלטות של הרמטכ"ל במלחמת יום הכיפורים, ראויה לציון משלוש סיבות: ראשית, היא שיקפה מפנה חד מהמדיניות שננקטה עד לאותו בוקר, שבמסגרתה תוגברה חלקית חזית הגולן אבל לא ננקטו צעדים משמעותיים נוספים. החלטת הרמטכ"ל הביאה לכך שהיערכות הצבא למלחמה בשתי חזיתות, כולל הכנת התשתיות לגיוס המילואים, החלה יותר מיממה לפני הפתיחה באש. שנית, ההחלטה התקבלה חרף הערכת אמ"ן וכאשר הרמטכ"ל משוכנע, מתוך היכרות טובה עם יכולות האיסוף של אמ"ן, שאם המצרים והסורים ייצאו למלחמה, יתקבלו אינדיקציות התרעתיות שיאפשרו את גיוס המילואים. שלישית, בחלוקת העבודה בין הרמטכ"ל לדרג האזרחי שמעליו, לרמטכ"ל היה שמור המונופול על הפעלת הצבא הסדיר, אך גיוס מילואים כולל היה יכול להתבצע רק באישור הממשלה. אלעזר לא דרש זאת גם בשל הערכת אמ"ן, גם משום הביטחון שיכולות האיסוף של אמ"ן יביאו אינדיקציות למלחמה קודם שתפרוץ, וגם בשל המודעות לכך שבאווירת הבחירות המתקרבות גיוס מילואים פתאומי ללא הכנה מתאימה לא יקבל את אישור הדרג המדיני.²³

6 באוקטובר: מלחמה היום

לקראת שחר 6 באוקטובר הגיעה התרעת המלחמה של אשרף מרואן. הרמטכ"ל קיבל אותה בשעה 04:30, ובניגוד לשר הביטחון וראש אמ"ן שהמשיכו לפקפק בכך שהמלחמה אכן עומדת לפרוץ, הוא התייחס מעתה

²² גדי זוהר, שליש הרמטכ"ל, **הערכת מצב אצל הרמטכ"ל בתאריך 5.10.1973**, א"צ 4-11/2016, <https://archive.kippur-center.org/idf-archive-files/11-4-2016.pdf>

²³ רל"ש הרמטכ"ל, אבנר שלו, ציין כי עניין הבחירות ריחף כל הזמן בחדרי הדיונים, והחשש היה מפני גיוס מילואים ללא הכנה של דעת הקהל. במצב כזה, אם לא תפרוץ מלחמה ייראו מנהיגי המדינה כ"אנשים רעועי עצבים". ראו: סנדרס, ריזל וקלמן, **ריאיון עם אבנר שלו**, עמ' 51-5, 28-29.

ואילך ל"מלחמה היום" כנתון. הביטוי הברור לכך היו לא רק פקודותיו לאלופים להיכון למלחמה היום, אלא גם דרישתו לגיוס מילואים מסיבי ולקבלת אישור מהדרג המדיני למכה מקדימה של חיל האוויר. הבקשה למכה מקדימה עלתה באותו בוקר מכיוון שבהיעדר התרעה נתפס צה"ל בלתי מוכן למתקפה הערבית. תוכניות ותרחישי המלחמה הניחו עד אז שצה"ל יקבל התרעה, ייערך בגבולות לבלימה ולא יכה מכה מקדימה, אלא אם תיווצר הזדמנות טובה לכך.

בדיון עימו שהחל בשעה 06:00 דחה שר הביטחון דיין את שתי דרישותיו של הרמטכ"ל. הוא הסכים לגיוס מוגבל של שתי אוגדות מילואים בלבד לצורכי הגנה אך, כפי שנקבע יום קודם בישיבת ממשלה וכפי שהוא עצמו ציין, גיוס בפועל דרש גם את אישור ראש הממשלה.²⁴ מסיבותיו הוא, דיין לא דרש דיון כזה מיידית.²⁵ בדיון אצל ראש הממשלה שהחל בשעה 08:00 חזר אלעזר על דרישותיו. בערך ב-09:00 אישרה גולדה מאיר גיוס מילואים חלקי ומייד אחר כך גיוס מקיף יותר, והגיוס החל. הדרישה לאישור מכה מקדימה - נדחתה.²⁶ כאשר הבין אלעזר שהדחייה סופית, הוא העלה את החלופה: תקיפת חיל האוויר הסורי מייד עם הפתיחה באש על פי תוכנית "נגיחה יא", שחיל האוויר הכין כמכה מקדימה. הדרג המדיני לא הביע התנגדות לכך. הרמטכ"ל הבהיר את כוונתו למפקד חיל האוויר שהיה אמור להשאיר את החיל ערוך לביצוע, ולשר הביטחון הוא אמר: "נהיה מוכנים אחרי פגז ראשון שלהם. להודיע לי ואפשר לעלות על כל חיל האוויר הסורי". דברים דומים אמר גם לסגנו: "מכה מונעת ירדה, אבל לא לגמרי. אם יתקפו נוכל לתקוף עם חיל האוויר".²⁷

החלטות מלחמה ראשונות

עם תחילת המלחמה התברר לרמטכ"ל כי דבר לא נותר מהמכה המקבילה שחיל האוויר היה אמור לבצע עם הפתיחה באש. בתוך זמן קצר החלו להגיע

²⁴ "6.10.73", [כנראה] תרשומת שליש שר הביטחון, א"צ:

<https://archive.kippur-center.org/discussions/d-md-06101973-0545.pdf>

²⁵ לדיין בסוגיה זו, ראו: בר-יוסף, **התאוששות**, עמ' 189 והערות 410, 411 בעמ' 360.

²⁶ **סיכום התייעצות אצל ראש הממשלה, תל אביב. יום כיפור. 6.10.73, שעה 08:05**, א"צ <https://archive.kippur-center.org/discussions/d-pm-06101973-0805.pdf>: 348/383/1975

²⁷ **יומן הרמטכ"ל, 6.10.73**, א"צ 348-343/1975, עמ' 12: <https://kippur-center.nyc3.digitaloceanspaces.com/vaada/1975-383-348.pdf>

דיווחים מחזית התעלה על צליחה מסיבית מצרית ועל מעוזים ראשונים שכוותרו. ככל הידוע, בבור עדיין לא היו מודעים לכך שבשל פקודתו של גונן אוגדת סיני לא נערכה כלל לבלימה, אבל חומרת המצב הלכה והתבררה. היא הפכה קודרת עוד יותר בשל דיווח מודיעיני שלפיו דיוויזיה 4, אחת משתי דיוויזיות השריון המצריות שנועדו לחצות את תעלת סואץ ולפרוץ לכיוון מעברי הגידי והמיתלה, התחילה להתקדם בשעה 16:00. ראש אמ"ן העריך בקד"ם (קבוצת דיון) רמטכ"ל שהתכנס ב-18:35 שבכוונת המצרים להגיע למעברים למחרת ושם להתארגן להגנה או לשלב המתקפה הבא. אף שתוקן על ידי ראש ענף 6,²⁸ החשש ממתקפת שריון מיידית המשיך לעמוד כאיום מרכזי קרוב ל-24 שעות נוספות. בפועל, המידע שעמד לרשות אמ"ן על תוכניות המלחמה המצריות וסקירות אמ"ן על תוכניות אלה, כמו גם הערכה ראלית של כושר הפעולה של הצבא המצרי, היו צריכים להוביל למסקנה שאין בידיו הכוונה והיכולת לצלוח עם חמש דיוויזיות חי"ר, לבסס ראש גשר רחב ולצאת למתקפה עם שתי דיוויזיות שריון בתוך 24 שעות. נראה שתחת לחץ האירועים - כל זה נשכח. בפועל, כפי שהתברר אחר כך, האלמנטים מדיוויזיה 4 שתנועתם זוהתה קודמו לצורך הגנה על ראשי הגשר, וההערכות על המשך המתקפה היו מוקדמות מדי.²⁹

מול התמונה הקודרת בחזית הדרום, ועל אף שכבר הגיעו ידיעות ראשונות על נפילת מוצב החרמון, נראה בשעות הלחימה הראשונות שהבלימה בצפון מתנהלת היטב. הרמטכ"ל נדרש בשלב זה לקבל שתי החלטות מרכזיות: היכן יתבצע המאמץ העיקרי של חיל האוויר בפתיחת יום המלחמה הבא, ולאילו חזית לשלוח את אוגדה 146, אוגדת העתודה הצה"לית בפיקודו של מוסה פלד. בשעה 21:00, המועד שבו היה על חיל האוויר להתחיל את הכנותיו, התחזק הרושם שהבעיה המרכזית היא בחזית התעלה; וזאת במידה לא מועטה בשל דיווחי אמ"ן על כך ששתי דיוויזיות השריון המצריות עלולות לחצות לתוך סיני במהלך הלילה. מעט אחרי השעה 21:00 אישר הרמטכ"ל את התוכנית שהציג לפניו בני פלד, ולפיה חיל האוויר ייצא לתקיפת מערך הטילים המצרי (מבצע "תגר") למחרת בשעה 07:00.³⁰

28 שמעון גולן, **מלחמה ביום הכיפורים: קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים**, מודן, 2013, עמ' 301-319 (להלן: גולן, **מלחמה ביום הכיפורים**).

29 **סיכום החזית המצרית שלב ב' לקראת 6.10.1973 שעה 14:00 עד 8.10.1973 שעה 08:00**, א"צ 156/1041/1984, עמ' 4.

30 גולן, **מלחמה ביום הכיפורים**, עמ' 311-312, 331.

בה בעת הוחלט להמתין עם ההכרעה על הפעלת אוגדה 146 עד שתובהר תמונת המצב בחזיתות. לנוכח תמונת המצב באותן שעות, שתי ההחלטות נראות סבירות לגמרי.

7 באוקטובר, בוקר: עיקר המאמץ לצפון

במהלך ליל 6-7 באוקטובר השתנתה התמונה, וחומרת המצב בגזרה הדרומית של רמת הגולן הלכה והתבהרה. הגזרה הובקעה בשלוש נקודות, וכוחות סוריים משמעותיים חדרו לעומק השטח. מעט אחרי השעה 03:00 ניתנה הוראה לפנות את כל היישובים האזרחיים ברמה, ושר הביטחון ששמע על כך החליט לעלות לפיקוד בהר כנען. עוד לפני שהגיע הוא הבהיר ישירות למפקד חיל האוויר, כי בדרום הרמה אין כוחות להגנה, וחיל האוויר הוא הכוח היחיד המסוגל לגשר על הפער עד שיגיעו ראשוני המילואים. כאשר הגיע מעט אחרי 06:00 לחמ"ל הפיקוד, שמע מאלוף (במיל') דן לר, מפקד אוגדת המילואים 210 שהייתה בתהליכי גיוס, ש"הלחימה בדרום [הרמה] נפסקה ואנחנו הפסדנו. אין לנו במה לעצור אותם".³¹ על כך הוסיף עוזר אלוף הפיקוד, אל"ם (במיל') יששכר (ישכה) שדמי, מוותיקי צה"ל, "השאלה היא מה יהיה בעמק הירדן?! בדגניה אין היום בקבוקי מולוטוב. יש בקבוקי [יין] אליקאנט או בירה".³²

דיין נדהם, שלח את שדמי לארגן את הגנת עמק הירדן מפני פלישה סורית והתחיל לדבר עם אלוף הפיקוד על "אפשרות נטישת רמת הגולן, פיצוץ גשרים אם נצטרך וכו'".³³ בשעה 06:42, כמה דקות לאחר ששלח את שדמי לדרכו, ניהל שר הביטחון שיחה נרגשת עם מפקד חיל האוויר, שלישית במניין באותו בוקר, והבהיר לו מה מוטל על הכף: "אם לא יהיו רביעיות [מטוסים] עד הצהריים, אז הם יפרצו לעמק הירדן [...] בציר הדרומי רק חיל האוויר יכול לטפל רצוף, אחרת הולך לא רק הגולן, אלא עמק הירדן".³⁴

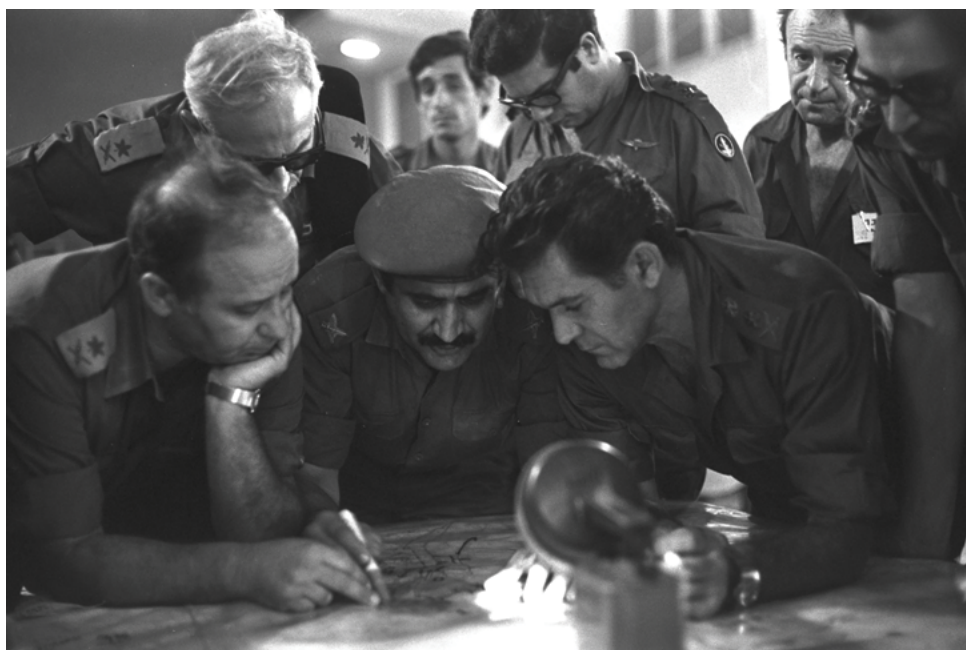
31 ברטוב, דדו, עמ' 408.

32 שם.

33 מחלקת היסטוריה – צפון יממה II, סיכום על סמך: יומן מבצעים חפ"ק פיקודי (כנען), יומן מבצעים אוגדה 36 (גפני), רישומי סא"ל אמיתי לביא, א"צ 387-2157/1986. <https://archive.kippur-center.org/idf-archive-files/1986-157-387.pdf> בשעות הבוקר המאוחרות של אותו יום, הטרקטורים של קיבוצי העמק כבר גררו תותחי נ"ט 37 מ"מ לעמדות. ראו: רפי נוי, **חי על הגבול**, סער, 2021, עמ' 114; דוד הלוי, **כנגד כל הסיכויים: אלוף מוסה פלד**, מודן, 2019, פרק י"א.

34 גולן, **מלחמה ביום הכיפורים**, עמ' 360.

זה היה הרקע לשתיים מתוך ארבע ההחלטות המרכזיות שקיבל אלעזר באותו יום, הזרמטי בימי המלחמה. ההחלטה הראשונה, שהתקבלה בערך ב-06:30, הייתה לשלוח את רוב כוחות אוגדה 146 לחזית הגולן. כמה דקות אחר כך קיבל הרמטכ"ל טלפון מאלוף (במיל') רחבעם זאבי, שליווה את דיין לחפ"ק בהר כנען, ושמע ממנו שגם שר הביטחון מציע לשלוח את האוגדה לצפון.³⁵ לא כל האוגדה עלתה לשם; חטיבה 217 המצוידת בטנקי שוט קל נשלחה לתגבר את אוגדה 162 בחזית התעלה, וגדוד טנקי שרמן 268 של חטיבה 670 נשאר בחזית הירדנית. כוח הטנקים שהופנה לרמה הורכב מחטיבה 205 בפיקודו של יוסי פלד עם כ-60 טנקי שוט מטאור וגדוד הסיור האוגדתי 288, שמנה 20 טנקי שוט קל.

התייעצות בפיקוד הצפון, 10 באוקטובר 1973. רוכנים על המפה (מימין לשמאל) הרמטכ"ל דוד אלעזר, סגן מפקד פיקוד הצפון, תא"ל יקותיאל אדם, ואלוף הפיקוד יצחק (חקה) חופי. מאחוריו מפקד פיקוד מרכז, אלוף יונה אפרת (צלם: דוד רובינגר; באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית). אחת מהחלטותיו החשובות של הרמטכ"ל הייתה לשלוח את אוגדה 146 לקרבות הבלימה בחזית הצפון.

35 שם, עמ' 323, 358-359.

בד בבד עם ההחלטה הבהיר הרמטכ"ל לאלוף הפיקוד שעליו להימנע משימוש בכוחותיה של אוגדה 146 לצורכי בלימה או מתקפת-נגד, כדי שתוכל להגיע ל"ריכוז כוח מקסימלי" למתקפת-נגד בבוקר יום הלחימה הבא.³⁶ במבט לאחור, גם ההחלטה להעלות את עיקר האוגדה לצפון וגם ההחלטה לתת לה את הזמן שנדרש להתארגן למתקפה היו במקום ואפשרו את היציאה למתקפת-הנגד המוצלחת ב-8 באוקטובר.

ההחלטה השנייה שקיבל אלעזר באותו יום הביאה להפסקת מבצע תקיפת הטילים בתעלת סואץ ("תגר") ותקיפת מערך הטילים בגולן ("דוגמן") במקומו. זו הייתה אחת ההחלטות הגורליות במלחמה, ולטווח ארוך החשובה שבהן כיוון שהיא פגעה משמעותית ביכולתו של חיל האוויר לסייע ללוחמת היבשה. אלעזר אמנם היה זה שהחליט, אבל בפועל היא עוצבה על ידי שלושה גורמים נוספים.

גורם אחד היה שר הביטחון. אף כי דיין לא התערב ישירות בסוגיית המבצעים של חיל האוויר, הוא יצר את מעטפת הלחצים שבתוכה התנהל תהליך קבלת ההחלטות. בשחר 7 באוקטובר הוא היה עדיין הסמכות הביטחונית החשובה ביותר במדינה, וההערכות ששידר מחמ"ל פיקוד הצפון - לפיהן גורל רמת הגולן ועמק הירדן עומדים על הפרק וחיל האוויר הוא הכוח היחיד שיכול להושיע - היו עתירות השפעה.

הגורם השני היה מפקד חיל האוויר. כל אדם במקומו היה מושפע מהלחץ שחולל דיין אבל פלד, בניגוד לקודמו מוטי הוד שהיה עתיר ניסיון מבצעי ותפקד מצוין תחת לחץ, היה מפקד החיל רק חמישה חודשים והתקשה לפקד בנסיבות שנוצרו. האפשרות להפסיק את "תגר" ולבצע את "דוגמן" עלתה ביוזמתו בדיון חפוז שקיים עם הרמטכ"ל במשל"ט חיל האוויר מעט לפני השעה 06:00 בבוקר, וסוכם שההחלטה תתקבל עד השעה 07:45, לפי מצב העננות הצפוי בתעלה וברמת הגולן. למרות זאת, כבר בשעה 06:30 נתן פלד הוראה לראש מחלקת המבצעים שלו, גיורא פורמן, להפסיק את מבצע "תגר" שרק החל, כדי להפנות את חיל האוויר צפונה. פורמן ניסה להתנגד, בעיקר מכיוון שלא היה צורך להפסיק את המבצע שכן מספר המטוסים שניתן להפעיל בצפון היה מוגבל מאוד מלכתחילה; אך פלד סירב להקשיב לו.³⁷

36 יומן רל"ש הרמטכ"ל, 7 באוקטובר 1973, עמ' 5, א"צ 389/383/1975.

37 בר-יוסף, מלחמה משלו, עמ' 131-134.

הגורם השלישי היה ראש ענף תקיפה במטה החיל ומי שנחשב לסמכות העליונה בחיל בנושא תקיפת מערכי הטילים, סא"ל אביהו בן-נח. מהקלטות הדיונים במשל"ט נשמע כמה פעמים קולו, המציע לבחון את ביצוע "דוגמן" במקום המשך "תגר", כדי לאפשר לחיל האוויר לתקוף ביעילות את השריון הסורי. לקראת השעה 07:00, כאשר הרמטכ"ל הגיע פעם נוספת למשל"ט כדי לבחון את ביצוע "דוגמן" במקום "תגר", אמר פלד שאם יעשה זאת הוא לא יוכל לסייע ללחימה ברמת הגולן עד השעה 12:00. כאן התערב בן-נח ואמר: "אם מבטלים את תגר 2 אפשר לעשות את מה שהרמטכ"ל מציע וגם את דוגמן אחרי ארבע שעות", ופלד אישר: "כן, זה מה שאני אומר".

הרמטכ"ל, שמלכתחילה סבר שסיוע יעיל לא יוכל להינתן באמ"ט (אזור מוגן טילים), קיבל בברכה את הצעתם של אנשי חיל האוויר ואישר: "יפה, זה במקום תגר 2". שבע דקות לאחר שנכנס למשל"ט יצאה הפקודה להפסיק את "תגר" ולהכין לביצוע את "דוגמן" בשעה 11:30.³⁸

הפקודה הזו, לדעת בן-נח, הייתה "הטעות הגדולה ביותר של מלחמת יום כיפור",³⁹ אך אחריותו של אלעזר לטעות הייתה מוגבלת. יחסית לרמטכ"לים אחרים הוא היה מצוי אמנם בתוכניות חיל האוויר⁴⁰ אבל לא בהיבטים המבצעיים. באלה, הרמטכ"ל, כמפקד יבשתי, אמור לסמוך על שיקול הדעת של אנשי המקצוע, וכך הוא אמנם עשה. לכן, כאשר איש המקצוע המרכזי של החיל, ראש ענף תקיפה, הבהיר כי ניתן לסיים את ההכנות לביצוע "דוגמן" בתוך כארבע שעות וחצי, ומפקד החיל הסכים, אלעזר בחר באופציה הטובה ביותר שהוצגה בפניו. אנשי המקצוע לא הבהירו לו את שנאמר במשל"ט כשעה קודם לכן, שמיקום סוללות ה-אס-איי-6 אינו ידוע כיוון שהן הוזזו מאז בוצעה גיחת הצילום האחרונה, ושחלק ניכר מאמצעי הלוחמה האלקטרונית (ל"א) לא היו זמינים כיוון שהוצבו לתמיכה במבצע בדרום. בנוסף, סיוע ארטילרי לא היה זמין בגלל היעדר ארטילריה; חלק מגופי ההטעיה, "תלמים" שנועדו למשוך את ירי הסוללות, כבר שוגרו בטעות, בעיות תיאום העמידו קשיים בפני הפעלה

38 שם, עמ' 136-139.

39 הערכת אביהו בן-נח בספר לזכרו של אהוד חנקין, שנהרג במבצע. מצוטט בתוך: דני שלום, **מטוסים בערפל הקרב**, בית עלים, 2022, עמ' 347.

40 פינקל, **הרמטכ"ל**, עמ' 71.

יעילה של אמצעים אחרים, וחלק מנתיבי התקיפה היו חשופים עתה לאש כוחות הקרקע הסוריים שהתקדמו ברמת הגולן, אבל בגלל לחץ הזמן לא שונו.

אף אחת מהבעיות האלה לא הועלתה בדיון החפוז. הכרעת הרמטכ"ל נעשתה לאור עמדתם של בני שיחו מחיל האוויר לפיה הם יכולים לעמוד במשימה. כמו קודמיו, גם אלעזר כיבד את מומחיותם המקצועית, את ניסיונם המבצעי ואת המוניטין שיצא להם. סביר להניח שאם הם היו מסבירים, אפילו בדקות הבודדות שעמדו לרשותם, שתוספת זמן של שעתיים או שלוש תשפר את סיכויי הצלחתו של המבצע, הוא היה מסכים לכך. אבל חיל האוויר לא ביקש, ומבצע "דוגמן" היה לכישלון הגדול ביותר בתולדותיו.

7 באוקטובר, צהריים: נסיגה בסיני

ההחלטה השלישית באותו יום הייתה קריטית לא פחות: שאלת הנסיגה מקו החת"ם, כ-8 ק"מ מהתעלה, לקו המעברים, כ-20 ק"מ מזרחה. הצורך לסגת עלה בגלל הערכת אמ"ן לפיה שתי דיוויזיות השריון המצריות, 4 ו-21, עומדות לחצות בטווח הזמן המידי את תעלת סואץ ולתקוף מזרחה. בנסיבות שנוצרו, הכוח שנותר מאוגדת סיני, כ-100 טנקים, לא היה יכול לבלום את המתקפה ולכן נסיגה לקו המעברים, שהיה ידוע כיעד המלחמה המצרי וגם קו נוח יותר להגנה, נראתה הגיונית. מנגד, מעבר להשפעות מורליות ואובדן שטח, נסיגה לקו הזה הייתה מקשה מאוד על צה"ל לפתח מתקפת-נגד ולחצות את התעלה מערבה.

הלחץ לסגת בא בעיקר משר הביטחון, שבשלב זה כבר תפס את המתרחש כמלחמה על הבית. בשעה 08:35, לאחר שחזר לתל אביב מפקוד הצפון, הוא הציע לסגת לקו שממנו, בכל מקרה, יהיה קל יותר להגן על סיני. ב-11:45 הגיע דיין לחמ"ל פיקוד הדרום באום חשיבה ושם תבע לפנות את המעוזים ולהקים קו חדש על ציר החת"ם או קו אחר.⁴¹ אברהם אילון ("לנטש"), ראש מחלקת היסטוריה של צה"ל שתיעד במחברתו את כל האירועים המרכזיים במלחמה, סיכם את עמדת דיין בשתי מילים: "לפנות תעלה".⁴²

41 אזוב, בלימה, עמ' 337, 342-344.

42 אמ"ץ-תוה"ד, המחברות של רמ"ח היסטוריה במלחמת יום הכיפורים, אברהם איילון (לנטש) (להלן: מחברות לנטש), א"צ 2073/1999, עמ' 35.

הגעתן המהירה מהצפוי של אוגדות 162 ו-143 יצרה לחצים הפוכים, כאשר הדוחף העיקרי היה מפקד אוגדה 143 ואלוף הפיקוד עד לא מזמן, אלוף (במיל') אריאל שרון. תפיסתו, כפי שבאה לידי ביטוי גם בתרגילים גדולים לפני המלחמה, גרסה שיש להנחית את מכת הנגד מוקדם ככל האפשר: "לא צריך לתת להם רגע אחד של מנוחה, ורגע אחד כדי להתארגן ולפרוץ לפי איזה שהיא תכנית. צריך מיד לתקוף נגד".⁴³ תמונת המצב ב-7 באוקטובר לא דמתה לאף אחד מתרחישי התרגילים לפני המלחמה: אמנם מתקפה מוקדם ככל האפשר נדרשה כדי להקדים את החציה הצפויה של דיוויזיות השריון המצריות את התעלה וגם כדי לחלץ את לוחמי המעוזים, אך לנוכח האופי החפז של הגיוס היה ברור שאוגדות 162 ו-143 זקוקות לזמן התארגנות לפני היציאה למתקפה; למרות זאת, תפיסתו של שרון לא השתנתה, והוא חתר למתקפת־נגד בהקדם.⁴⁴

התפיסות הסותרות והשינויים בשטח הביאו לתמורות מהירות בהערכת המצב ובהחלטותיו של אלוף הפיקוד גונן. ב-12:06, בשל ידיעות על עשן בגזרה הדרומית וחציית שריון את תעלת סואץ, הוא העריך ש"עכשיו מתחילה החציה הגדולה". ב-12:32 הוא דיווח לרמטכ"ל על כוונתו לסגת לכביש הרחוב ונתן למפקדי האוגדות הוראות בהתאם. כמה דקות אחר כך נתן למפקד אוגדה 162 פקודה: "נסה להחזיק את ציר החת"מ עד הערב. את ציר הרחוב [המעברים] לא עוזבים". 20 דקות אחר כך, בשעה 13:06, על רקע דיווחי שרון על הצטברות כוחות מהירה של אוגדה 143, הוא הורה לו להיערך על ציר הרחוב באזור טסה ולהיות "מוכן להתקפות נגד דרומה, צפון מערב, או לצליחה באזור מצמד". ב-13:10 מסר גונן לרמטכ"ל על כוונותיו.⁴⁵

בשעות אלה היה חדר הרמטכ"ל ב"בור", המקום שבו אלעזר קיבל את ההחלטות, צפוף, אפוף עשן סיגריות ועתיר רעשים והסחות דעת. מפקד חיל האוויר, שראה צורך לעודד, צלצל להודיע שהפיל עוד חמישה מיגים. מפקד חיל הים דיווח על ירי טורפדו (שהחטיא) על מכלית נפט בדרך לאילת וחיפש פתרונות לאתגר המעבר בבאב אל־מנדב. המסרים מאלוף

43 אג"ם--מה"ד-תו"ל, **סיכום תרגיל "איל ברזל" - סטנוגרמה**, 6 באוגוסט 1972, א"צ, עמ' 6.

44 Ariel Sharon with David Chanoff, *Warrior*, New York, Simon & Schuster, 1989, pp. 295-296

45 **יומן רל"ש מפקד פקוד דרום**, 6-30 באוקטובר 1973, א"צ 382/383/1975, עמ' 21-22; **אוזב, בלימה**, עמ' 354.

פיקוד הדרום היו בלתי עקביים ולרמטכ"ל היה נדמה, במידה מסוימת של צדק, שגם גונן וגם אלוף פיקוד הצפון נוטים, חרף הפקודה שקיבלו, לעשות שימוש מידי בכוחות המילואים שהגיעו במקום לשמור אותם לצורכי מתקפת-הנגד. על כל אלה נוסף הלחץ שהכניס דיין עם שובו מאום חשיבה בשעה 14:25. עמדתו בעניין הנסיגה הייתה ברורה: "לייצב קו. ההערכה היא, של אנשים במקום ["דג'לה"] שהקו הזה לא קו החת"ם אלא קו הרוחב ופחות מזה הם לא יוכלו לייצב". מלחיצה עוד יותר הייתה הערכת המצב האפוקליפטית שלו ביחס להמשך המלחמה: "ממה אני מפחד יותר מהכול בתוך ליבי? שמדינת ישראל תישאר בסופו של דבר עם לא מספיק נשק להגן על עצמה". בתרחיש האימים שהציג הפכה השאלה המרכזית באותן שעות - האם לסגת או לא - לעניין שולי יחסית: "לא חשוב איפה זה יהיה הקו. לא יהיו לה [ל ישראל] די טנקים ולא יהיו מטוסים ולא יהיו אנשים מאומנים פשוט להגן על ארץ ישראל". גם כשעזב את חדר הדיונים ריחפה שם רוחו, ורחבעם זאבי, שליווה אותו באותו יום, הבהיר שדיין אף יותר פסימי ממה שנדמה, ושהוא דיבר לפני שהגיעו לבור על "אובדן הבית השלישי ועוד מילים לא נעימות".⁴⁶

הרמטכ"ל לא התווכח עם תפיסותיו של דיין. עיקר מעייניו היו נתונים לניהול המלחמה בשעות הקרובות ושיקוליו היו ביסודם שניים. הראשון, נסיגה לקו הרוחב תביא לא רק לנטישת לוחמי המעוזים אלא לתוצאות חמורות הרבה יותר: "מה שאנחנו מדברים עכשיו זה לא לעבור להתקפת נגד. זה בעצם ההבדל". השיקול השני היה עקרון שימור הכוח; קרי, מניעת שחיקת אוגדות המילואים שהלכו והצטברו בקו החזית לשם השגת יעדים בלתי ריאליים או משניים. פעם אחר פעם חזר אלעזר על אותו רעיון: "אני לא יכול להמר על שתי האוגדות היחידות שיש לי, שמפרידות בין סיני לתל אביב".⁴⁷

מסקנתו הייתה כפולה: ראשית, כל עוד לא החלה מתקפת השריון המצרית, אין צורך לסגת. ההחלטה, שעמדה בניגוד ללחצים שהפעיל עליו דיין, מנעה את הרחבת ההישג הטריטוריאלי המצרי והותירה בידי צה"ל את האפשרות לצאת למתקפת-נגד. שנית, דחיית ההצעות לנצל את התקדמותן המהירה מהצפוי של אוגדות המילואים כדי לצאת למתקפת-

46 **הקלטות חדר הרמטכ"ל**, 7 באוקטובר 1973, עמ' 15/66, 18/66, 27/66, א"צ.

47 שם, עמ' 30/66, 32/66, א"צ.

נגד מיידית. תחת זאת החליט אלעזר להיערך להגנה עם כוחות הסדיר על כביש החת"ם, כ-10 ק"מ מהתעלה ולפרוס את אוגדות המילואים להגנה על כביש הרוחב, כך שאם הקו הראשון ייפרץ יהיה אפשר לבלום את הדיוויזיות המצריות בקו השני. כבר בשלב זה חשב אלעזר כי יש לאפשר למצרים לתקוף פעם נוספת, להדוף את המתקפה, לתת להם "לשבור את הראש בקיר", ואז לצאת למתקפת־הנגד.⁴⁸ בדיעבד מתברר שזו הייתה דרך הפעולה העדיפה.

בהחלטת אלעזר שלא לסגת ניתן לזהות גם את מורשת קרב סן סימון; כאשר הבהיר את כוונתו להתעקש על המשך האחיזה בקו הקיים, אמר: "בכל זאת, זה צבא מצרי. הוא לוחם כבר הרבה".⁴⁹ כאן באה לידי ביטוי הבנתו כי הגשם יורד גם על האויב, והערכתו כי הצבא המצרי לא הפך בין לילה אויב אימתני שצה"ל יתקשה לעמוד מולו. הבנה זו נגדה את תפיסתו הפסימית של דיין, שאמר לראש הממשלה באותו יום: "לא הערכתי די את כוח האויב, את המשקל הלוחמתי שלו, והגזמתי בהערכת הכוחות שלנו וביכולתם לעמוד. הערבים לוחמים הרבה יותר טובים מאשר קודם".⁵⁰ דיין לא היה מודע לכך שבגלל פקודותיו של גונן האוגדה הסדירה לא נערכה למלחמה על פי התוכניות וייחס את הצלחת הצליחה המצרית לעוצמת האש של 1,000 קני ארטילריה, להגנת נ"מ שמנעה סיוע אווירי, לתכנון סובייטי ולהתכוננות מצרית בת שלוש שנים. לא ברור האם אלעזר ידע באותה עת מה קרה עם פתיחת המלחמה, אבל הערכתו את יכולותיו של הצבא המצרי הייתה מציאותית יותר.

בתוך זמן קצר התברר שההחלטה להשהות את הנסיגה הייתה החלטה נכונה. בערך בשעה 15:40, בתום שיחת טלפון שקיים הרמטכ"ל מחדרו בבור עם גונן, העיר לפתע זעירא הערה ששינתה באופן מהותי את תמונת המצב: "יש לי חשד די מבוסס שבשלב זה מה שעובר זה רק שתי דיביזיות ממוכנות פלוס, כל אחת מהן עם חטיבת שריון נוספת, ולא, בלי שתי הדיביזיות המשוריינות".⁵¹ כך, כמעט מבלי משים, ירד מעל הפרק האיום

48 ועדת אגרנט, דו"ח שלישי ואחרון, עמ' 235.

49 הקלטות חדר הרמטכ"ל, 7 באוקטובר 1973, עמ' 20/66, א"צ.

50 דיון אצל ראש הממשלה ב-7.10.73, שעה 14:50, עמ' 2, ארכיון המדינה (להלן: א"מ): ISA-PMO-War Cabinet-001fmzv.

51 הקלטות חדר הרמטכ"ל, 7 באוקטובר 1973, עמ' 34/66, א"צ.

שמפניו הזהיר אמ"ן זה קרוב ל-24 שעות. בערך באותו מועד התחילו כוחות מילואים מאוגדות שרון ואדן (143 ו-162) להיערך על ציר החת"ם. משלב זה ואילך הנסיגה, שכמה שעות קודם נראתה הכרחית, חדלה להיות אופציה. אלעזר עצמו התייצב זמן קצר אחר כך בלשכתה של גולדה מאיר בקריה. בדיון, שהיה כבר בעיצומו, שלטה אווירה קודרת, פרי הערכתו של דיון כי ישראל עומדת בפני מלחמה ארוכה וקשה על ארץ ישראל שתחייב נסיגה עמוקה בסיני. ראש הממשלה וסגנה, יגאל אלון, חברו להלך הרוח האפוקליפטי, אבל הצטרפותו של הרמטכ"ל לדיון הפיחה בו משב רוח ריאליסטי יותר. הוא פתח בהציגו שלוש דרכי פעולה בסיני: אחת, ניסיון להגן על הקו הנוכחי, מערבית לציר החת"ם, תוך התבססות על אוגדות המילואים העושות דרכן לחזית, ויציאה למתקפת-נגד מחר או מחרתיים, 8 או 9 באוקטובר; השנייה, נסיגה לקו המצרים, כפי שהציע דיון; והשלישית, יציאה מיידית למתקפת-נגד באמצעות שתי אוגדות המילואים וחציית התעלה. אלעזר הבהיר כי האפשרות הראשונה היא הטובה בעיניו, בהנחה שניתן להחזיק בקו עד בוא המילואים. האפשרות השלישית, שאותה הציעו מפקדי האוגדות שרון ואדן, נראתה לו מסוכנת מדי, שכן גם מתקפת-נגד מוצלחת עלולה להותיר את שתי אוגדות המילואים שבורות, וצה"ל זקוק לאורך נשימה למקרה שהמלחמה תהיה ממושכת. עוד אמר הרמטכ"ל, כי בכוונתו לרדת לאום חשיבה כדי לבדוק את האפשרויות עם המפקדים בשטח.⁵²

אבנר שלו, שישב שם, העריך כי הערכת המצב של אלעזר ובמיוחד הודעתו כי בכוונתו לרדת לחזית הדרום הורידו "עשרה טון" מכובד האחריות שחשו מקבלי ההחלטות.⁵³ דיון עצמו אמר בסוף הדיון שאם הרמטכ"ל יגיע באום חשיבה להחלטה לתקוף – "אני בעד".⁵⁴ העובדה שקיבל מראש את דעת הרמטכ"ל בסוגיה מרכזית כל כך סימנה את מה שחשו שאר הנוכחים: אצטלת הסמכות הביטחונית הגבוהה במדינה עברה משר הביטחון לרמטכ"ל.

52 **דיון אצל ראש הממשלה ב-7.10.73, שעה 14:50, עמ' 10-12, א"מ.**

53 **אג"ם-מה"ד-היסטוריה, הערות תא"ל אבנר שלו לטיטות המחקר אודות שלב הבלימה וגיוס המילואים (7-6 אוק') – ראינו מספר 3, 23 בדצמבר 1981, א"צ 91-264/2016, עמ' 14, א"צ.**

54 **דיון אצל ראש הממשלה ב-7.10.73, שעה 14:50, עמ' 12, א"מ.**

7 באוקטובר, ערב: מתקפת-נגד מוגבלת בתעלה

בין סיום הישיבה אצל גולדה מאיר לירידתו לאום חשיבה נועד הרמטכ"ל עם קודמו בתפקיד, חיים בר-לב, שכיהן עתה כשר בממשלה. זו הייתה שיחה קצרה ובלתי פורמלית על מפתן הבור. אלעזר ביקש מבר-לב שיעלה לפיקוד הצפון כדי לעמוד על מהלך העניינים ולוודא שתכנון מתקפת-הנגד מתבצע כהלכה. היכולת הזו, לבחור את האדם המתאים ביותר ולהאציל לו סמכויות הן בתוקף ניסיונו והן בתוקף מעמדו, נתנה ביטוי נוסף לכישוריו של אלעזר לקבל החלטות תחת לחץ. בר-לב הגיע לפיקוד הצפון בערך ב-18:00 בערב, והתברר לו שתהליך קבלת ההחלטות בשאלת מתקפת-הנגד בצפון התנהל כראוי.

הרמטכ"ל עצמו טס דרומה יחד עם יצחק רבין, שבאותה עת לא מילא תפקיד רשמי, שם עמד לקבל את החלטתו הרביעית באותו יום. הדיון החל ב-19:24 במקום שקט יחסית, חדר השינה של אלוף הפיקוד, והשתתפו בו אלוף הפיקוד גונן, מפקד אוגדה 252 אלברט מנדלר, מפקד אוגדה 162 אברהם אדן, מפקד כוח "נמר" בגזרה הצפונית, קלמן מגן, וראש מטה פיקוד הדרום, אורי בן-ארי. מפקד אוגדה 143, אריאל שרון, לא הצליח להגיע בשל בעיות תיאום עם המסוק שנשלח להביאו.

אלעזר ביקש מהמשתתפים לשמוע את הצעותיהם לגבי המשך הלחימה. דעתו של גונן הייתה כבר עשויה, והצעתו הייתה השאפתנית מכולן. כמה שעות קודם לכן הוא הציע לרמטכ"ל שאוגדת שרון, שהתחילה להתרכז באזור טסה, תצא דרומה, תשתלט על השטח שכבשו המצרים, תחצה את התעלה על גשר מצרי באזור מוצב "המזח", תכבוש את העיר סואץ ותתייצב על ציר "מרזח"- "עודדה"- "מצילה", כ-15-20 ק"מ ממערב לתעלה. במקביל תתקוף אוגדת אדן בצירים "עלקת" ו"ליסטס" בצפון התעלה, תחצה אותה על גשר מצרי ותבצע את תוכנית "צפניה" לכיבוש הגזרה הצפונית, כולל פורט סעיד. עתה חזר גונן על הצעתו והוסיף לה חלופה: שרון יתקוף לכיוון צפון-מערב ויחצה את התעלה על גשרים מצריים.

הרמטכ"ל הבהיר ש"היה רוצה לתקוף באם אפשר", אך חזר על תפיסתו שכל מה שנשאר בין הצבא המצרי לתל אביב הן שתי אוגדות המילואים. ואז ציין שלוש דרכי פעולה אפשריות: לתת למצרים לתקוף ולאבד כוחות ואז לצאת למתקפת-נגד; לצאת מייד למתקפה שיעדה צליחה, שלא ברור אם תשיג את מטרתה ועלולה להתיש את צה"ל; ולצאת למתקפה נגד הכוח המצרי בגדה המזרחית של התעלה מבלי לבצע צליחה. על כך הוסיף, שבכל מקרה יש לפנות את מי שאפשר מהמעוזים.

אחרי אלעזר הציגו שאר המשתתפים את עמדותיהם. מנדלר הציע ששתי אוגדות המילואים יתקפו בגזרה המרכזית בסיוע אווירי וארטילרי משמעותי, במטרה לנצל הצלחה ולחצות את התעלה - אך בצורה מוגבלת בלבד. בתשובה לשאלת הרמטכ"ל, הוא העריך שאם לא יהיה סיוע ארטילרי ואווירי רציני, צה"ל עלול לשלם על השמדת 200 טנקים מצריים ביותר מ-200 טנקים משלו. אדן הציע להמתין, לצבור כוחות שיהדפו את המצרים במקרה שיחליטו לתקוף, ואת מתקפת-הנגד הציע לרכז מדרום לאי אל-בלח, לכיוון דרום.⁵⁵ גם בן-ארי חשב שהמועד עדיין אינו מתאים לצליחה; לכן הציע להשתמש בחלק מהכוח שהלך והצטבר, 250 מ-650 הטנקים, כדי לכבוש מחדש שטחים ממזרח לתעלת סואץ.⁵⁶

הרמטכ"ל שלל לחלוטין את תוכניתו הגרנדיוזית של גונן וקבע שצה"ל ייצא למתקפת-נגד זהירה לחיסולו או לדילולו של המערך המצרי ממזרח לתעלה. המתקפה תבוצע על ידי שתי אוגדות המילואים, ואוגדתו השחוקה של מנדלר תהיה בבלימה בלבד. בכל שלב במתקפה תתקוף אוגדה אחת, כאשר האחרת, לצד אוגדת מנדלר, תבלום. אפשרות אחת היא ששרון יתקוף מטסה דרומה ואדן יישאר בבלימה; אפשרות שנייה - שאדן יתקוף ראשון במרכז דרומה, ורק אחר כך יתקוף שרון. אם התוצאות לא יהיו טובות - "קלושות", בפי אלעזר - לא תהיה צליחה. עם זאת, יש לתכנן את המתקפה כך שאם תתקדם היטב וניתן יהיה לצלוח על גשר מצרי, יש להיות בכוונות לעשות זאת. בסיום דבריו חזר ואמר הרמטכ"ל שלא תתנהל מתקפה ברו-זמנית של שתי האוגדות, שיש להציל מעוזים ככל האפשר, ושסיוע אווירי יינתן כל הזמן.⁵⁷

בצאתו מחפ"ק הפיקוד בשעה 21:00 פגש את שרון, שזה עתה הגיע. השיחה ביניהם נמשכה כעשר דקות, ובמהלכה העלה שרון את ההצעה שהעלה קודם לכן באוזני גונן: שלושה גדודי טנקים מאוגדה 143 יתקפו בגזרה צרה כדי להתחבר למעוזים "חזיון", "פורקן" ו"מצמד" ויחלצו מהם

⁵⁵ בזיכרונותיו הסביר אדן את הדילמה שנקלע אליה מכיוון שהצעתו הייתה כרוכה, הלכה למעשה, בנטישת חיילי המעוזים. אולם מסקנתו הייתה כי את המעוזים לא ניתן להציל והמחיר שישולם על ניסיון כזה יהיה כבד. ראו: אברהם אדן, **על שתי גדות הסואץ**, עידנים, 1979, עמ' 79-80 (להלן: אדן, **על שתי גדות הסואץ**).

⁵⁶ ועדת אגרנט, **דו"ח שלישי ואחרון**, עמ' 268-270, על פי רישומי רל"ש הרמטכ"ל שנכח בדיון וכתב את הדברים ביומנו; גולן, **מלחמה ביום הכיפורים**, עמ' 423-433.

⁵⁷ ועדת אגרנט, **דו"ח שלישי ואחרון**, עמ' 270-271; גולן, **מלחמה ביום הכיפורים**, עמ' 433-434.

את הלוחמים הנצורים. עוד הציע לתקוף ולהשיג מאחז בגזרה הצפונית של הגדה המזרחית של התעלה, שם היה מוכן ציוד צליחה. בדומה לאלוף הפיקוד, גם הרמטכ"ל חשב שהסיכונים במהלך החילוץ גדולים ושלל את הרעיון. תחת זאת הורה לשרון להתעדכן בחמ"ל בפרטי התוכנית שסוכמה בהיעדרו.⁵⁸

בשעה 23:20 חזר הרמטכ"ל אל הבור, ובקד"ם רמטכ"ל ב-24:30 הוא הבהיר: "מחר אנו עוברים להתקפת נגד. זה עוד לא מתקפה, והיא לא כוללת צליחה יזומה, אבל אלה התקפות נגד על הכוחות המצריים שחצו את התעלה, במגמה לתקוף את שני אזורי הצליחה". הוא הוסיף ואמר שהכוונה אינה "לגשת לתעלה ממש", ולכן "מחר לא יהיה בדיוק ניקוי התעלה, אלא תפיסת הכוח שישנו בשטח". הוא הדגיש גם את חשיבות הסיוע: "ההתקפות האלה יהיו גם עם ארטילריה - ריכוז ארטילריה בכל אוגדה ועם מאמץ אווירי מרוכז לאותה אוגדה, עם הרבה פצצות וגם סי. בי. יו [פצצות מצרר] כדי לנקות את כל החי"ר עם הטילים, ושהם יוכלו ללכת ולפצח טנקים". שעת פתיחת המתקפה, הבהיר, עוד לא נקבעה אבל סביר שתתחיל לפני הצהריים או בצהריים, והתוכנית המפורטת "צריכה לעבור עיבוד פיקודי ואוגדתי".⁵⁹

גם ההחלטה לתקוף וגם מתווה ההתקפה היו נכונים ומאוזנים, ובפורומים השונים שבהם היא הוצגה הייתה הסכמה על כך. אולם בין התוכנית לביצוע היה מרחק רב. זו הייתה המתקפה הכושלת בתולדות צה"ל, לפחות מאז המתקפות על לטרון במלחמת העצמאות. אוגדה 162 בפיקודו של אדן, שנשאה בעיקר עול הביצוע, ספגה במהלכה 125 הרוגים, 130 פצועים, כמה שבויים כולל מג"ד 113, אסף יגורי, ויותר מ-50 טנקים. המתקפה לא זכתה עד כה למחקר מסודר, והתיאור הטוב יותר שלה הוא עדיין זה שהוציאה ב-1975 ועדת אגרנט, שהקדישה לנושא נתח גדול

58 **עדות שרון בוועדת אגרנט**, עמ' 7213-7214; מחלקת היסטוריה, **ריאיון עם אבנר שלו**, ללא תאריך, עמ' 7-5, א"צ 90-264/2016: <https://archive.kippur-center.org/idf-archive-files/2016-264-90.pdf>

אמנון רשף, מח"ט 14 שהשתתף בדיון שבו גיבש שרון את רעיון הפריצה למעוזים, חשב שהוא "בוסרי" ושלאווגדת שרון לא היה הכוח שנדרש להצלחתו. ראו: אמנון רשף, **לא נחדל: חטיבה 14 במלחמת יום הכיפורים** (מהדורה מורחבת), עמ' 194-197.

59 גולן, **מלחמה ביום הכיפורים**, עמ' 449-453.

מעבודתה.⁶⁰ אבל דומה שיש הסכמה בין החוקרים על כך ששורש הבעיה היה בשינויים הלא הגיוניים שעשה אלוף פיקוד הדרום בתוכנית במהלך הלילה והפקודות הבלתי סבירות בעליל שהוציא ביום המתקפה, ולא בתוכנית המקורית שהתווה הרמטכ"ל.

עם זאת, לאלעזר הייתה אחריות חלקית לכישלון בעיקר מכיוון שלמרות חשיבות המתקפה, מוצב הפיקוד העליון ובמיוחד הוא עצמו לא היו מעורבים דיים במהלכי הקרב ובשינויים המהירים שחלו בו. אלעזר לא ירד לפרטי השינויים שערך גונן במתווה המתקפה שאותו קבע בחפ"ק הפיקוד ולא ניסה לבדוק עם מפקדי האוגדות המנוסים כיצד הם מבינים את התוכנית ואת תפקידם. חמור עוד יותר - בחלקים קריטיים של המתקפה הוא לא שהה במוצב הפיקוד העליון, אלא השתתף בישיבת ממשלה. באותה שעה היה סגן הרמטכ"ל, אלוף ישראל טל, בפיקוד הצפון, ומי שהחליף את אלעזר בזמן הישיבה היה רחבעם זאבי, שמעודו לא פיקד על יחידה גדולה מגדוד. את אישורו לבקשות גונן, שהתבררו כהזיות, נתן הרמטכ"ל בפתקים ובשיחות קצרות עם זאבי. בדיעבד, ברור שהרמטכ"ל היה צריך להיות בחדרו, וייתכן שבמצב כזה היה מצליח למנוע חלק מהאסון.

פרדוקסלית, דווקא ב-8 באוקטובר, היום שבו יצא צה"ל לשתי מתקפות נגד שהיו אמורות להכריע את המלחמה, לא נדרש הרמטכ"ל להכרעות גדולות. המתקפות נוהלו ברמת אלופי הפיקודים ומעורבותו בהן הייתה מצומצמת. אבל בלילה שבין 8 ל-9 באוקטובר הוא הגיע עם שר הביטחון לחמ"ל פיקוד הדרום ושם קיבלו דיווח על אשר אירע. הם חזרו עם שחר במצב רוח קודר לבור. נראה כי יותר מאשר עצם כישלונה של מתקפת-הנגד, הלך רוחם באותן שעות הושפע מכך שבתוך שלושה ימים התנפצו כמעט כל הנחות היסוד של תפיסת הביטחון הישראלית: המצרים והסורים תקפו והוכיחו בכך את חולשת ההרתעה; אמ"ן כשל במתן התרעת מלחמה; כוחות הסדיר לא הצליחו לבלום את המתקפות הערביות בשתי החזיתות; וחיל האוויר לא הצליח להשיג עליונות אווירית.

60 ועדת אגרנט, ועדת החקירה למלחמת יום הכיפורים, **דין וחשבון שלישי ואחרון**, כך ראשון, עמ' 323-254, כך שני, עמ' 324-726, כך שלישי, עמ' 727-886. לתיאור תמציתי של המתקפה, ראו: אלחנן אורן, **תולדות מלחמת יום הכיפורים**, צה"ל - המחלקה להיסטוריה, 2013, עמ' 185-204. לתיאור המתקפה מנקודת ראותו של מפקד אוגדה 162, ראו: אדן, **על שתי גדות הסואץ**, עמ' 74-123.

9 באוקטובר, בוקר: סוריה תחילה

ההחלטה הראשונה של הרמטכ"ל, שהתגבשה בדיון עם שר הביטחון בשעות הקטנות של הלילה, לאחר שהתבררו ממדי הכישלון של מתקפת-הנגד בדרום, הייתה "סוריה תחילה". משמעותה הייתה התנגדות עיקשת ברמת הגולן והקפאת כל יוזמה התקפית בדרום. למרות שבדיון ב"דגלה" הבהירו המפקדים הבכירים כי ניתן לצאת למתקפה נוספת והעריכו כי הפעם היא תצליח, הרמטכ"ל שלל זאת על הסף. הרל"ש שלו כתב ביומנו את תמצית הפקודה: "לא לשחוק. התקפה - לבלום. קיום מגע - לצלוף. בלי שחיקה".⁶¹

ההחלטה השנייה נגעה לדרך שבה ניתן יהיה להוציא את סוריה מהמלחמה מוקדם ככל האפשר. גם אלעזר וגם דיין סברו שיש להשתמש באמצעים חריפים כדי לעשות זאת, אך נראה שעמדתו של דיין הייתה קיצונית יותר מזו של אלעזר, אשר בשלב ראשון חשב במונחים של הפצצת טרור על ארבע ערים, כולל דמשק. כמה מהאלופים שהשתתפו בדיון, כולל זאבי וזעירא, היו קיצוניים אף יותר אך אחרים, בעיקר ישראל טל ואהרון יריב, ציננו את הרוחות.⁶² ראש הממשלה, שאישורה ואישור הממשלה נדרשו כדי לבצע הפצצות בעורף האויב, צמצמה את היקף התקיפות.⁶³ על כך נוספו מגבלות על מוכנותו של חיל האוויר לבצע תקיפת מטרת אסטרטגיות בסוריה לצד הערכת המצב שהלכה והתבהרה בשעות הבוקר והראתה שהמצב חמור פחות מכפי שנראה עם שחר.

9 באוקטובר, ערב: מינוי בר-לב

ההחלטה השלישית של אלעזר התקבלה בסופו של אותו יום. למרות הוראתו החד-משמעית להימנע מיוזמות צבאיות בחזית התעלה, ולמרות פקודותיו הברורות של אלוף הפיקוד גונן, מפקד אוגדה 143 יזם מתקפה בגזרתו במטרה להגיע לתעלה ולקבל אישור לצליחה. המחיר ששולם על יוזמותיו העצמאיות של שרון היה כבד. בסופו של יום קרב מתיש נמנו 46 הרוגים מהחטיבות 600, 421 ו-14, כ-100 פצועים ושבעה שבויים. למעלה

61 יומן הרמטכ"ל, 8 באוקטובר 1973, עמ' 35, א"צ: <https://archive.kippur-center.org/discussions/r-081073.pdf>

62 הקלטות חדר הרמטכ"ל, 9 באוקטובר 1973, 18-10/133, א"צ. חלק נכבד מתמלול הדיון מושחר.

63 דיון בלשכת ראש הממשלה ב-9 באוקטובר 1973 בשעה 07:30, עמ' 9-1, א"מ.

מ-50 טנקים נפגעו, וכ-25 מתוכם הושמדו או נותרו בשטח האויב. אבדות הטנקים היו בסדר גודל שהתקרבו לאבדות שספגה אוגדה 162 במתקפת-הנגד של 8 באוקטובר. הפעם הן נגרמו לא בשל יוזמותיו הפרועות של אלוף הפיקוד, אלא בשל פקודותיו של מפקד אוגדה 143.⁶⁴

מעבר להיבט הטרגי הכרוך באבדות בקרבות שבמידה רבה היו מיותרים, אירועי 9 באוקטובר נתנו ביטוי ברור נוסף למשבר הפיקוד בחזית התעלה. הרמטכ"ל ידע, ודיין הסכים איתו, כי בשל מעמדו של שרון כמקים מפלגת הליכוד, העברתו מתפקידו הייתה יוצרת משבר פוליטי חריף. הפתרון הטבעי היה החלפתו של גונן, שממילא לא תפקד היטב, במפקד בכיר שגם שרון יכיר בסמכותו. הבחירה הטבעית הייתה הרמטכ"ל לשעבר, חיים בר-לב. אלעזר החליט, בר-לב הסכים, דיין גיבה, וראש הממשלה אישרה. בשעה 22:20 נרשם ביומן פיקוד הדרום: "רמטכ"ל צלצל לאלוף הפיקוד ומסר לו שחיים בר-לב יורד לפיקוד".⁶⁵

המינוי קטע את שרשרת הטעויות שאפיינו את המלחמה בחזית התעלה ויצר, כעדותו של אורי בן-ארי, "מצב רגיל של מפקדת פיקוד או חזית. ישבו ודנו בשקט, בלי שליפות מהשרוול, בלי צעקות, והעיקר - בשליטה של מפקדת הפיקוד על כוחות השדה".⁶⁶ במובן זה, ממש כפי ש-9 באוקטובר סימן בצורה הברורה ביותר את התאוששות צה"ל בחזית הצפון ואת דחיקתם של הסורים לעמדות מהן פתחו את המלחמה, כך גם מינויו של בר-לב באותו יום הביא לסיום משבר הפיקוד בחזית התעלה ולתחילת תהליך ההתאוששות גם שם.

64 לתיאור וניתוח קרבות אוגדה 143 ב-9 באוקטובר, ראו: עודד מגידו, **חמוטל ומכשיר לא בידינו: קרבות "חמוטל" ו"מכשיר" במלחמת יום הכיפורים**, כנרת, זמורה, דביר, 2019, עמ' 131-229; מנחם בן שלום, **השעות: יומן מלחמה, חטיבה 600 במלחמת יום הכיפורים**, הוצאת מנחם ותמי בן שלום, 2019, עמ' 111-347; רשף, **לא נחלל**, עמ' 205-233.

65 **יומן רל"ש פיקוד דרום**, עמ' 49, א"צ.

66 כרמית גיא, **בר-לב: ביוגרפיה**, עם עובד וספריית פועלים, 1998, עמ' 255.

הרמטכ"ל לשעבר, רא"ל (במיל") חיים בר-לב, בסיני (באדיבות ארכיון צה"ל ומשרד הביטחון). מינויו של בר-לב כמפקד חזית הדרום תרם לניהול תקין של פיקוד הדרום.

סיכום

גם בהמשך המלחמה קיבל אלעזר החלטות חשובות ביותר, וגם אלה התבררו בעיקרן כנכונות. בין העיקריות שבהן: ההחלטה ב-10 באוקטובר בערב להמשיך את הלחימה בצפון ולהתקדם לתוך סוריה; ההחלטה ב-12 באוקטובר לעצור את ההתקדמות בצפון בשל התערבות הכוחות העיראקיים; ההחלטה באותו יום להמתין למתקפה המצרית הצפויה ורק אחר כך לצאת למבצע הצליחה; ההחלטה לצאת למבצע הצליחה המורכב לאחר כישלון המתקפה המצרית ב-14 באוקטובר; ומבצע הצליחה עצמו - הגדול, המורכב והיקר במבצעים שביצע צה"ל מעודו.⁶⁷

67 לדיון מפורט בהחלטות אלה ורבות אחרות, ראו: גולן, **מלחמה ביום הכיפורים**.

מאמר זה לא עסק במכלול ההחלטות שקיבל הרמטכ"ל במלחמת יום הכיפורים, אלא באלה שקיבל בימי המלחמה החשובים והקשים ביותר. את איכותן ניתן לאמוד על בסיס השוואתן למענים שנתנו אחרים לאותם אתגרים. בהקשר זה חשובים במיוחד שר הביטחון, סגן הרמטכ"ל, אלופי שני הפיקודים ומפקד חיל האוויר.

החלטת אלעזר להעלות את כוננות הצבא הסדיר לרמה העליונה ב-5 באוקטובר, בטרם פרצה המלחמה, אמנם לא נתקלה בהתנגדות שר הביטחון, אבל בדיונים שהתנהלו בהמשך אותו יום דיין לא העלה כלל על הפרק אפשרות של מלחמה כוללת, ודאגתו נותרה ממוקדת בחזית הצפון. סגן הרמטכ"ל, שהעריך ב-30 בספטמבר כי פני הסורים למלחמה, לא העריך עתה שהמצב מצדיק את החלפת חיילי המילואים במעוזי תעלת סואץ בחיילי חטיבת הצנחנים, ולכן לא כפה זאת על ראש מחלקת המבצעים שלו. אלוף פיקוד הדרום - שהתחיל בערבו של אותו יום להתכונן לאפשרות של מלחמה - לא הכיר כלל את תוכנית המלחמה המצרית אף שבפיקוד היה לא מעט מידע עליה. ראש אמ"ן המשיך להעריך את סבירות המלחמה כ"נמוכה מנמוכה" ונמנע מלהעביר לממונים עליו מידע מודיעיני שסתר זאת.

ייחודו של אלעזר כמקבל החלטות בלט עוד יותר בשעות שבין הגעת התרעת המלחמה של אשף מרואן לבין הפתיחה באש. עבור שר הביטחון דיין, גם בשלב זה המשיכה המלחמה להיות בלתי ודאית וחלק ניכר מדאגתו הוקדש למבוכה שתשתרר אם יתברר שהמילואים גויסו ומלחמה לא פרצה. אלוף פיקוד הדרום חשש בעיקר מכך שפריסת האוגדה הסדירה תגרום למלחמה בטעות ולכן קיבל את החלטתו הרת האסון לא לערוך אותה במועד. אלוף פיקוד הצפון אמנם קיבל שמדובר במלחמה, אולם לא נקט את הפעולות הדרושות לקדם את פניה, ולכן הפיקוד נותר ערוך ליום קרב בלבד. ומפקד חיל האוויר קיבל באותו שלב, בניגוד לדעת אנשי המטה שלו, שורת החלטות משבשות מוכנות, שהותירו את החיל חסר אונים כשנפתחה האש. המהדרין יבקרו את אלעזר על השגיאות שביצעו האלופים שתחתיו, אך בפועל לא הייתה לו כל דרך מעשית להתמודד עם מחדליהם גם בגלל לחץ הזמן, ובעיקר מכיוון שהם לא דיווחו לו על החלטותיהם.

מארבע ההחלטות המרכזיות שקיבל אלעזר ב-7 באוקטובר בולטת במיוחד החלטתו להימנע מנסיגה בחזית התעלה. בכך הוא התמודד לא רק עם עמדתו של שר הביטחון, ולא רק עם הצעות הנסיגה של אלוף הפיקוד,

אלא גם עס לחץ כבד שהפעיל רחבעם זאבי, מלווהו של דיין לאום חשיבה. עמדתו של אלעזר, שניזונה מאינטואיציה טובה ומהניסיון שצבר על בשרו במלחמות ישראל, הזכירה את אותה יכולת בלתי מוגדרת של מצביאים - לקבל את ההחלטה הנכונה ולהתעקש עליה בנסיבות שבהן ערפל המלחמה כבד במיוחד.⁶⁸

מזכיר המדינה הנרי קיסינג'ר (משמאל) משוחח עם דוד אלעזר לפני ארוחת הערב בבית שגריר ישראל בווינגטון, (צלם: משה מילנר; לשכת העיתונות הממשלתית).

⁶⁸ קלאוזוביץ תיאר מצביאים כאלה כ"בעלי יכולת עילאית לצפות פני עתיד וטביעת עין גאונית", המאפשרת להם לפעול בדרך הנכונה ברגע הנכון. Clausewitz, *On War*, p.112.

השילוב בין כל הגורמים האלה הניב איכויות פיקוד תחת לחץ שבלטו לא רק ביחס לאחרים במטכ"ל של אוקטובר 1973, אלא גם בהשוואה לדרכי פעולתם של מצביאים עתירי תהילה במדינות אחרות במצבים דומים. הפיקוד העליון של צבא צרפת במאי 1940 הוא דוגמה טובה. גנרל אלפונס ז'וזף ז'ורז', מפקד חזית היבשה של צרפת באותה עת, איבד את עשתונותיו כאשר הבין שהמאמץ העיקרי של צבא גרמניה בפלישה לצרפת אינו מושקע בבלגיה אלא בגזרת המזר, וכי הגרמנים הבקיעו את קו ההגנה שלו. על פי עדות אחת, הגנרל, חיזור לחלוטין, "קירס לתוך הכורסה כשקולו חנוק מבכי". אנשי המטה שלו דממו, ועל כך הוסיף העד: "היה זה החייל הראשון שראיתי בוכה בקרב זה. אויה, נפל בגורלי לראות לאחר מכן רבים אחרים. רישומו של דבר זה עליי היה נורא".⁶⁹ לו תגובת הגנרלים הצרפתים, בוגרי סן סיר, הייתה רק בכי - זה לא היה נורא, אך הלם ההפתעה והלך הרוח התבוסתני הביאו לכך שהם לא הוציאו את הפקודות שהיו מאפשרות, גם בתנאים הקשים שנוצרו, את בלימת הכוח הגרמני.

גנרל עתיר תהילה אחר, דגלאס מקארטור, הנחשב גם היום לאחד מגדולי המצביאים האמריקאים, הפגין חוסר אונים דומה כאשר שמע על ההתקפה היפנית על נמל פרל הארבור. תחת פיקודו עמד כוח המפציצים האמריקאי הגדול ביותר מחוץ לגבולות ארצות הברית; על פי התוכניות הוא היה אמור להפעילו מיידית כדי לתקוף שדות תעופה יפניים בפורמוזה, ומפקד הכוח האווירי אכן ביקש אישור לצאת למתקפה כזו. למרות זאת, מקארטור התעלם מהבקשה, ועד היום אין הסבר טוב לכך. עשר שעות לאחר ההתקפה על פרל הארבור התבצעה התקפה אווירית יפנית נוספת, הפעם על שני שדות התעופה בפיליפינים שבהם רוכזו המפציצים האמריקאיים בשורות מסודרות. הם הושמדו. כך, בשל מחדל פיקוד חסר פשר, הקיץ הקץ על יכולת הפעולה האווירית האמריקאית באוקיינוס השקט מייד עם פתיחת המלחמה בזירה זו.⁷⁰

ניהול מלחמת יום הכיפורים בראשיתה היה רצוף טעויות, החל בהערכת המודיעין האומללה של אמ"ן ועבור דרך טעויות שיפוט קשות של שר

Ernest R. May, *Strange Victory: Hitler's Conquest of France*, New York, Hill & Wang, 1999, p. 412; כריסטופר הורן, **כך נפלה צרפת**, מערכות, 1987, עמ' 199.

William H. Bartch, December 8, 1941: *MacArthur's Pearl Harbor*, College Station, Texas A&M UP, 2003; Gordon W. Prange with Donald M. Goldstein and Catherine V. Dillon, *Pearl Harbor: The Verdict of History*, New York, Penguin, 1991, pp 464-475.

הביטחון, אלוף פיקוד הדרום, מפקד חיל האוויר וראש אמ"ן. הטעויות הללו מוטטו את רשתות הביטחון שהיו אמורות לתת מעטפת מגן ביום פקודה וקלעו את המדינה למצוקה קשה. הרמטכ"ל לא היה שותף לטעויות אלה וההחלטות שקיבל, במשולב עם איכותו יוצאת הדופן של צה"ל, נותנים בסיכומו של דבר את ההסבר הטוב ביותר לתהליך ההתאוששות באותה מלחמה - אחד התהליכים המרשימים ביותר בהיסטוריה הצבאית המודרנית.